

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
1. LÉKAŘSKÁ FAKULTA
Ústav teorie a praxe ošetrovatelství
Navazující magisterské studium
Obor: Učitelství zdravotnických předmětů
pro střední školy

Diplomová práce
Ošetrovatelství za krymské války

Rok: 2007

Bc. Jana MAŠKOVÁ

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jana MLÝNKOVÁ

Chtěla bych vyjádřit poděkování paní Mgr. Janě MLÝNKOVÉ. Děkuji za ochotu, odborné vedení, cenné rady a připomínky při zpracování diplomové práce.

Obhajoba diplomové práce:

Oponent:

Hodnocení:

PROHLÁŠENÍ

Předkládám tímto k posouzení a obhajobě diplomovou práci zpracovanou na závěr studia na 1. lékařské fakultě v Praze.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím odborné literatury a pramenů uvedených v seznamu, který je součástí této diplomové práce.

V Praze dne:

.....

podpis autora

Anotace

Titul a jméno autora:	Bc. Jana MAŠKOVÁ
Fakulta:	Univerzita Karlova v Praze 1. lékařská fakulta Ústav teorie a praxe ošetrovatelství Studničkova 5, 121 00 Praha 2
Obor:	Navazující magisterské studium oboru učitelství zdravotnických předmětů pro střední školy
Název práce:	Ošetrovatelství za krymské války
Vedoucí práce:	Mgr. Jana MLÝNKOVÁ
Počet stran:	108
Počet příloh:	26
Počet použité literatury:	75 (související 25)
Rok obhajoby:	2007
Klíčová slova:	krymská válka, ošetrovatelství, ošetrovatelka, chirurg, zraněný voják
Shrnutí:	Diplomová práce se zabývá poskytováním ošetrovatelské péče nemocným a zraněným za krymské války a všímá si rozdílných ošetrovatelských přístupů.

Cílem práce je porovnat biografické údaje (které souvisejí s ošetřovatelstvím) Mary Seacolové, Florence Nightingalové a Nikolaje Ivanoviče Pirogova. Dále porovnávám i jejich přístupy k vlastní ošetřovatelské péči a způsoby, jakými zajišťovali péči a pomoc zraněným vojákům.

Práce je koncipovaná jako výzkum historicko-srovnávací, kvalitativní.

Stanovila jsem si tři výzkumné otázky:

Otázka číslo jedna: Jaké jsou biografické údaje a životní události tří významných postav, které se angažovaly v krymské válce – Mary Seacolová, Florence Nightingalová, Nikolaj Ivanovič Pirogov.

Otázka číslo dvě: Srovnání přístupů Mary Seacolové, Florence Nightingalové a Nikolaje Ivanoviče Pirogova v péči o nemocné a raněné.

Otázka číslo tři: Srovnání způsobů, jakými Mary Seacolová, Florence Nightingalová a Nikolaj Ivanovič Pirogov zajišťovali pomoc raněným a nemocným v období krymské války.

Pro metodiku sběru dat a informací jsem použila studium literatury a informační technologie.

V závěru diplomové práce jsem kladené otázky vyhodnotila.

Abstrakt in English Language

Author's name: Jana MAŠKOVÁ

Faculty: Charles University, Prague
1st Faculty of Medicine
Institut of Nursing Theory and Practice
Studničkova 5, 121 00 Prague

Name of graduation project: Nursing of Crimean war

Consultant: Jana MLÝNKOVÁ

Number of pages: 108

Number of attachments: 26

Number of used titles: 75 (interrelated 25)

Year: 2007

Key words: Crimean war, nursing, nurse, surgeon, wounded soldier

Summary: The dissertation deals with different approaches to nursing the ill and injured during the Crimean war.

The objective is to compare the life stories (related to nursing) of Mary Seacole, Florence Nightingale, and Nicolay Ivanovitch Pirogov.

The dissertation is composed as a historically comparative and qualitative research.

I determined three research areas:

Question number one: Selected items from biography of Mary Seacole, Florence Nightingale, and Nicolay Ivanovitch Pirogov.

Question number two: Comparison of nursing approaches of ill and injured by Mary Seacole, Florence Nightingale, and Nicolay Ivanovitch Pirogov.

Question number three: Comparing how help to the injured was provided during the Crimean war by Mary Seacole, Florence Nightingale, and Nicolay Ivanovitch Pirogov.

For the purpose of data and collection methodology I studied literature and I used information technologies.

Evaluation of the questions follows in the conclusion of the dissertation.

OBSAH

ÚVOD	12
1. HISTORIE OŠETŘOVATELSTVÍ	15
1.1 Charitativní a řádová péče	15
1.2 Z dějin diakonie	15
1.2.1 Theodor Fliedner (1800–1864)	15
1.2.2 Česká diakonie	18
1.2.3 Počátky moderního ošetřovatelství	18
2. KRYMSKÁ VÁLKA	21
2.1 Příčiny a zahájení krymské války	22
2.1.1 Anglie, Francie a Rusko	23
2.2 Bitva u řeky Almy	24
2.2.1 Situace na bojišti – zdravotní stav raněných	25
2.3 Konec války	28
3. VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI KRYMSKÉ VÁLKY	29
4. MARY JANE SEACOLOVÁ (1805–1881)	30
4.1 Chronologie	30
4.2 Mládí Mary Seacolové	33
4.3 Předsudky	36
4.4 Cholera na Jamajce	37
4.5 Pobyt v Panamě	38
4.6 Cholera v Panamě	38
4.7 Žlutá horečka na Jamajce	40
4.8 Zprávy o válce na Krymu	40
4.9 Válečný dopisovatel o bojišti	41

4.10	Rozhodnutí o odjezdu na Krym	41
4.11	Cesta na Krym.....	42
4.11.1	Pobyt v Konstantinopoli	44
4.12	Krym – Balaklava.....	45
4.12.1	Spring Hill	45
4.12.2	Válečný dopisovatel o Mary Seacolové	46
4.12.3	Činnost Mary Seacolové na Krymu	48
4.12.4	Dobytí Sevastopolu	49
4.12.5	Ukončení války	50
4.13	Výsledky války.....	51
4.14	Uznání Mary Seacolové.....	52
4.15	Mary Seacolová ve 20. a 21. století.....	53
5.	FLORENCE NIGHTINGALOVÁ (1820–1910).....	55
5.1	Dětství.....	55
5.2	Zájem o ošetřovatelství.....	56
5.3	Začátek krymské války	57
5.4	Návrat do Anglie	62
5.5	Statistika Florence Nightingalové	63
5.6	Notes on Nursing (Poznámky o ošetřovatelství).....	65
5.7	Komunitní ošetřovatelství.....	68
5.8	Závěr života Florence Nightingalové	69
5.9	Medaile Florence Nightingalové.....	70
5.10	Srovnání Mary Seacolové a Florence Nightingalové.....	71
6.	NIKOLAJ IVANOVIČ PIROGOV (1810–1881)	
	A VELKOKNĚŽNA JELENA PAVLOVNA (1807–1873).....	73
6.1	Dětství a dospělost Nikolaje Ivanoviče Pirogova	73
6.2	Činnost za krymské války.....	75
6.2.1	Použití anestezie ve válce.....	76
6.3	Velkokněžna Jelena Pavlovna (1807–1873).....	77

6.4	Období po krymské válce	80
6.5	Pirogovova činnost po krymské válce	81
7.	DISKUZE	84
7.1	Jaké jsou biografické údaje a životní události tří významných postav, které se angažovaly v krymské válce – M. Seacolová, F. Nightingalová, N. I. Pirogov	84
7.2	Srovnání přístupů M. Seacolové, F. Nightingalové a N. I. Pirogova v péči o nemocné a raněné.....	88
7.3	Srovnání způsobů, jakými M. Seacolová, F. Nightingalová a N. I. Pirogov zajišťovali pomoc raněným a nemocným v období krymské války.....	90
7.4	Vyhodnocení otázek, které vyvstaly během zpracování diplomové práce	93
	ZÁVĚR	99
	BIBLIOGRAFIE.....	102
	PŘÍLOHY.....	108

Motto:

„Mít pro co žít.“

Viktor Emanuel Frankl

ÚVOD

Při studiu historie ošetřovatelství jsem se dočetla o Jamajčance Mary Seacolové. Dokázala tvrdě bojovat s nepřízní osudu a přitom pomáhat nemocným. Naše literatura se o Mary Seacolové nezmiňuje. Protože mě zájem vedl dovědět se o jejím životě více, objednala jsem si prostřednictvím internetu publikaci *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands*¹ (*Podivuhodná dobrodružství paní Seacolové v mnoha zemích*), jedinou knihu, kterou napsala. Při četbě jsem došla k závěru, že historie nedoceníla její osobu, resp. osobnost. Pomáhala nemocným a raněným v krymské válce, stejně jako slavná Angličanka Florence Nightingalová a na druhé straně fronty uznávaný ruský lékař Nikolaj Ivanovič Pirogov.

Krymská válka trvala v letech 1853–1856 a bojovalo v ní Turecko a jeho spojenci, Anglie, Francie a Sardinie, proti Rusku. Docent Michalský uvádí, že právě tehdy započala cesta k profesionálnímu ošetřovatelství.²

V první kapitole se věnuji počátkům ošetřovatelství ve světě a u nás, zmiňuji laickou, charitativní a řádovou péči. Všímám si diakonské tradice, jež se rozvíjela ve střední Evropě v 19. století a jejímž hlavním představitelem je luteránský pastor Theodor Fliedner (1800–1864).

Ve druhé kapitole charakterizují příčiny a zahájení krymské války, zmiňuji bitvu u řeky Almy a uvádím popis zdravotního stavu raněných.

¹ Seacole, M.: *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands*. London : Penguin, 2005. 224 p.

² Michalský, R.: Kořeny moderní chirurgie : 2. polovina 19. století. In *Cesta k profesionálnímu ošetřovatelství*. Opava : Slezská univerzita, 2006, s. 91.

Třetí kapitola je vstupem ke třem následujícím kapitolám, v nichž na základě dostupné literatury věnuji pozornost biografii těch osob, jež se výrazně podílely na rozvoji moderního ošetrovatelství.

Ve čtvrté kapitole seznamuji s méně známou, ale překvapivě podnikavou ošetrovatelkou Mary Seacolovou. Jakkoli byla nucena bojovat s rasovými předsudky, za smysl svého života plného vnitřní síly považovala péči o nemocné a raněné. Informace jsem čerpala převážně z posledního vydání (2005) *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands*, knihy, kterou Seacolová napsala, aby se dostala z existenčních potíží. Je třeba vzít v úvahu, že beletristickou formou podaná autobiografie je psána prostým vypravěčským jazykem. Je s podivem, jak grandiózní a charismatická žena Mary Seacolová byla. O to smutnější shledávám, že se naše ošetrovatelská literatura o ní nezmiňuje. Nelze ji popřít nesmírné zásluhy v péči o nemocné a zraněné. Jsem toho názoru, že si zaslouží větší pozornosti.

V páté kapitole je zobrazena Florence Nightingalová, nejznámější osobnost v dějinách ošetrovatelství. Inovátorka v péči o nemocné se prosadila především environmentálními přístupy. Stala se legendou krymské války. V roce 1860 publikovala stěžejní dílo *Notes on Nursing (Poznámky o ošetrovatelství)*, které se stalo biblí ošetrovatelství. Založila první školu pro výcvik ošetrovatelek. Byla první, kdo provedl armádní a srovnávací nemocniční statistiky. Největší zásluhou a úspěchem Florence Nightingalové bylo povýšení ošetrovatelství na respektované povolání.

V šesté kapitole charakterizují nejvýznamnějšího ruského válečného chirurga Nikolaje Ivanoviče Pirogova. Kromě toho, že prosazoval uplatnění žen v péči o raněné a nemocné, bylo jeho přínosem užívání anestezie a sádrového obvazu. Vyvinul šetrnější metody amputace končetin, tehdy jednoho z nejčastějších chirurgických zákroků ve válce. Během války spolupracoval s velkovévodkyní Jelenou Pavlovnou, která na Krym odjela v čele *Krestovozdviženskoj občiny sester Miloserdija (Společenství sester Pozdvižení sv. Kříže)*. Nikolaj Ivanovič Pirogov se nevěnoval výhradně lékařské profesi a publikační činnosti v oboru medicíny, je i autorem pedagogických a filozofických děl. Prosazoval vzdělání pro všechny vrstvy

obyvatel a podporoval vzdělávání žen. Odstraňoval ze škol formalismus a snažil se nastolit ducha lásky, tolerance a pravdy.

V sedmé kapitole vyhodnocuji výzkumné otázky:

1. Jaké jsou biografické údaje a životní události tří významných postav, které se angažovaly v krymské válce – Mary Seacollová, Florence Nightingalová, Nikolaj Ivanovič Pirogov.
2. Srovnání přístupů Mary Seacollové, Florence Nightingalové a Nikolaje Ivanoviče Pirogova v péči o nemocné a raněné.
3. Srovnání způsobů, jakými Mary Seacollová, Florence Nightingalová a Nikolaj Ivanovič Pirogov zajišťovali pomoc raněným a nemocným v období krymské války.

V Závěru se vyjadřuji k tématu diplomové práce, shrnuji zpracovávané informace a předkládám své názory.

Práci uzavírá soupis literatury včetně internetových informačních zdrojů. V soupisu uvádím plné bibliografické citace³ v abecedním řazení. Bibliografii dělím na použitou a související.

Práci doplňují obrazové přílohy.

³ V poznámce pod čarou uvádím citace zjednodušené.

1. HISTORIE OŠETŘOVATELSTVÍ

1.1 Charitativní a řádová péče

Ošetřovatelství do 2. poloviny 19. století bylo založeno na charitativní a řádové péči. Z historického hlediska je nejstarší existující laická péče, kterou poskytovali rodinní příslušníci, porodní báby, lidoví léčitelé, kouzelníci nebo spolumojovníci. Na ni navazovala charitativní péče provázená šířením křesťanství. Zaměřovala se především na péči o chudé, nemocné, trpící, sirotky, tělesně a mentálně postižené. Péči a ochranu poskytovaly v kláštrech, hospicích aj. mnišské řády, rytířské řády, církve, charitativní skupiny. Křesťanská láska byla založena na životě v pokoře, chudobě, milosrdenství a pomoci bližnímu. Příslušníci skládali slib dobrovolné chudoby, případně svůj majetek přenechávali řádům.⁴

1.2 Z dějin diakonie

1.2.1 Theodor Fliedner (1800–1864)

V prvním století po Kristu vznikl řád ženských služebnic, diákonek, jehož příslušnicemi byly nevdané mladé ženy a vdovy. Slovo diakonie je odvozeno z řeckého slovesa diakonein, tj. sloužit, pomáhat. Činnost řádu postupně zanikla. Diakonská tradice se opět začala rozvíjet v 19. století ve střední Evropě. Hlavním protagonistou byl pastor Theodor Fliedner, syn luteránského faráře. Narodil se 21. ledna 1800 v Epsteinu, v jižní části Německa, a zemřel 4. října 1864. Od roku 1821 žil v německém Kaiserswerthu nad Rýnem, kde podporoval chudinu. K získávání finančních prostředků cestoval po Holandsku a Anglii. V Holandsku strávil hodně času v diakonském kostele v Mennonites. V Anglii se setkal s filantropkou Elizabeth Fryovou (1780–1845), reformátorkou vězeňství a sociální práce vůbec, přičemž se seznámil s péčí o chudé lidi a propuštěné z vězení.

⁴ Staňková, M.: Z historie charitativní a řádové ošetřovatelské péče. *Sestra*, 2003, č. 6, s. 3–4.

Elizabeth Fryová (1780–1845)
(http://en.wikipedia.org/wiki/Elizabeth_Fry)

Theodor Fliedner v roce 1826 založil společnost péče o vězně. V roce 1833 otevřel Mateřskou školu pro výchovu protestantských učitelek a ošetřovatelek nemocných pro nemocnice a farní sbory. Vybuodoval farní zahradu pro pobyt žen propuštěných z vězení. V Kaiserswerthu nad Rýnem v roce 1835 založil školu pro chudé děti. Diakonský dům matek vybuodoval v roce 1836. Fliedner na základě získaných zkušeností vypracoval vlastní plán, jak by mladé ženy mohly pomoci nemocným. Otevřel nemocnici a diakonské výcvikové centrum (13. října 1836).

Po dobu tří let se ošetřovatelky účastnily každý týden povinných odborných přednášek. Vyučovala se teologie a ošetřovatelství. Procházely teoretickou a praktickou přípravou vedenou lékařem a skládaly zkoušku z farmacie. První diákonkou pověřenou řízením byla Gertruda Reichardtová, po které je škola pojmenována. Mladé, nevdané ženy sjednocené do sesterského řádu nosily potištěný modrý šat, čepček a límce s vázankou. Ošetřovatelky nedostávaly peníze za práci, ale bylo postaráno o jejich základní potřeby ve stáří. Pečovaly o děti, pomáhaly nemocným a chudým.

pastor Theodor Fliedner (1800–1864)
(<http://www.talithakumi.org/IndexE.html>)

V roce 1842 Theodor Fliedner založil školu pro dívčí sirotky ze střední vrstvy obyvatelstva. V roce 1844 bylo otevřeno diakonské výcvikové centrum v Dortmundu a roku 1847 v Berlíně. Roku 1847 vznikl také azyl pro choromyslné ženy.

Počínaje rokem 1849 se začala šířit myšlenka řádu nevdaných žen pracujících pro podporu církevní komunity a v krátkém čase se rozšířila po celém světě a přispěla k emancipaci žen. V Německu, Káhiře, Jeruzalému, Istanbulu a dokonce v Americe žádali Theodora Fliednera o radu a pomoc při zakládání domů matek a ošetrovatelských výcvikových center. Duchovní (deacons) dali novou podobu ošetrovatelství, sociální práci a vzdělávání uvnitř a mimo farnost. Nejznámější posluchačkou Theodora Fliednera byla Florence Nightingalová, která v roce 1851 složila zkoušku z ošetrovatelství.⁵

V polovině 20. století pomáhalo ve školách, v nemocnicích a ve věznicích po celém světě 35 000 diákonek a diákonů.⁶

⁵ Theodor Fliedner. In Classic Encyclopedia. Dostupné z URL: http://www.1911encyclopedia.org/Theodor_Fliedner [cit. 14. února 2006].

⁶ tamtéž [cit. 16. února 2006].

1.2.2 Česká diakonie

U nás diakonickou činnost podporoval evangelický farář Šubrt v Krabčicích pod Řípem, kde založil ústav pro výchovu dívek. Česká diakonie byla oficiálně ustanovena v roce 1903. Mezi diákonky patřila ředitelka Státní ošetrovatelské školy v Praze Emilie Ruth Tobolářová. První oficiální diakonský dům byl otevřen v Belgické ulici na Vinohradech v roce 1912. Diákonky působily v rodinách, nemocnicích, zdravotně-sociálních ústavech a sirotčincích. V roce 1945 za pomoci organizace UNRRA⁷ ošetřovaly raněné z pražských barikád a vězně z koncentračního tábora v Terezíně. V roce 1948 diákonky odešly do Jánských Lázní ošetřovat nemocné dětskou obrnou. V témže roce se předávaly diakonské domovy okresním národním výborům, což vedlo k zániku diakonských domovů. Činnost byla obnovena v 90. letech minulého století. Diakonie spravuje 26 zařízení sociální péče, domy odpočinku ve stáří, pomáhají amnestovaným, duševně nemocným, vězněným, sociálně nepřizpůsobivým občanům a postiženým lidem.⁸

1.2.3 Počátky moderního ošetrovatelství

Organizovaná ošetrovatelská péče se vyvinula z charitativní péče. Na rozvoj ošetrovatelství měly značný vliv války. Množství zraněných vojáků, hromadné infekce a špatné hygienické podmínky vyvolávaly zvýšenou potřebu lékařské a ošetrovatelské péče. To, že stále více vojáků umíralo spíše na nemoci než na bojišti, bylo i důsledkem nedostatečných znalostí zdravotnického personálu.

Je známo, že o zraněné vojáky se ve starověku starali otroci. Římané měli péči o své raněné dobře organizovanou. Setníci římských legií, tzv. centurioni, měli jako znak své hodnosti na krku zavěšenou bohatě zdobenou trubičku ze slonoviny, pomocí níž prováděli umělé dýchání z plic do plic.

U nás podle historických dokladů existoval jeden z nejstarších špitálů v tehdejší Evropě. Český kníže Boleslav I. (935–937) založil hospic na Staroměstském

⁷ United Nations Relief and Rehabilitation Administration; dne 31. 3. 1949 byla instituce transformována do organizací OSN – Mezinárodní organizace pro uprchlíky IRO, Dětský fond UNICEF, Organizace pro výživu a zemědělství FAO.

⁸ Staňková, M.: Z historie charitativní a řádové ošetrovatelské péče. *Sestra*, 2003, č. 6, příl., s. 3–17.

náměstí v lokalitě dnešního Týnského chrámu. Sám byl, jak bychom dnes řekli, sponzorem zařízení. Osobně jmenoval sedm dívek a žen, aby zde pečovaly převážně o bohaté cizí kupce. Z Kosmovy kroniky známe i jejich jména – Čerava, Chynica, Bolemila, Myslna, Vlastica, Krasata a Květoslava.⁹

Koncem 11. a během 12. století vznikají rytířské řády, především v souvislosti s křížovými výpravami do Svaté země. Nejznámějšími jsou *Řád maltézských rytířů* a *Rytíři svatého Lazara*. Jan Váška¹⁰ ve svém příspěvku uvádí, že *Johanitský řád*, budoucí *Řád maltézských rytířů* vznikl v roce 1099 v Jeruzalémě. „Primární funkcí *Řádu maltézských rytířů* je péče o nemocné a potřebné. Řád zakrátko vytvořil síť špitálů ve Svaté zemi a charitativní činnost zůstala klíčovou součástí jeho aktivit po celé Evropě, kam pronikal od 12. století. Řádové špitály přebíraly některé postupy z pokročilejší arabské medicíny a i později patřily k nejprogresivnějším v Evropě.“

Dále autor zmiňuje, že r. 1566 byly na Maltě položeny základy velkolepého města La Valletta, kde *Řád maltézských rytířů* „...vybudoval rozsáhlý špitál, jenž snesl srovnání s nejlepšími v Evropě. Špitál se stal průkopníkem některých tehdy neobvyklých postupů, jako vytvoření zvláštních oddělení pro různé typy onemocnění a vyhrazení vlastního lůžka každému pacientovi. ... Pacientům byla nejprve poskytnuta pomoc duchovní (zpověď, přijímání), až poté pomoc tělesná (jídlo, lůžko, lékařská péče).“¹¹

Za napoleonských válek (přelom 18. a 19. stol.) byly zřizovány tzv. létající lazarety, stanice určené zraněným vojákům, které měnily místo působení. Péče byla poskytována chirurgy, podchirurgy (felčary) a opatrovníky. Před krymskou válkou poskytovali ať již lepší, nebo horší péči výhradně muži.^{12 13}

Docent MUDr. Rudolf Michalský, CSc., ve svém příspěvku k historii uvádí:¹⁴ „Vznik ošetrovatelství jako specifického oboru zdravotnické činnosti rovněž spadá

⁹ Knobloch, J.: *Sestra v historii. Zdravotnická pracovnice*, 1988, 38, č. 12, s. 732–733.

¹⁰ Váška, J.: *Maltézští rytíři, živoucí dějiny Evropy*. 1. díl. *Integrace*, 2003, 29. 4. 2003.

¹¹ Váška, J.: *Maltézští rytíři, živoucí dějiny Evropy*. 1. díl. *Integrace*, 2003, 29. 4. 2003.

¹² Kafková, V.: *Z historie ošetrovatelství*. Brno : IDVPZ, 1992, s. 8–9.

¹³ Staňková, M.: *Z historie charitativní a řádové ošetrovatelské péče*. *Sestra*, 2003, č. 6, příl., s. 3–17.

¹⁴ Michalský, R.: *Kořeny moderní chirurgie : 2. polovina 19. století*. In *Cesta k profesionálnímu ošetrovatelství*. Opava : Slezská univerzita, 2006, s. 91–92.

do začátku 2. poloviny 19. století. Rozhodující impulsy pro organizování ošetrovatelské péče jsou dva:

1. Potřeba ošetřování vojáků zraněných ve válkách, které byly vedeny stále modernějšími zbraněmi (krymská válka, rakousko–italské války, prusko–rakouská válka, prusko–francouzská válka). Válka vždy znamenala „epidemii zraněných“ a obrovskou zátěž pro zdravotnické služby.

2. Rozvoj industriální společnosti v Evropě v 19. století vedl k nové orientaci medicíny na nemocniční péči. Lůžková péče začala být poskytována velké části obyvatel. To vedlo k potřebě množství školeného ošetrovatelského personálu (zdravotní sestry).

Za zakladatelku odborného ošetrovatelství je považována Angličanka Florence Nightingalová (1820–1910), která jako první zorganizovala skupinu ošetrovatelek. Skupina ošetřovala zraněné anglické vojáky přímo v Turecku během krymské války (od roku 1854). Po ukončení války Nightingalová otevřela první moderní zdravotnickou školu v Londýně při nemocnici *St. Thomas Hospital*.

Tímto příkladem se rychle inspirovaly ostatní evropské země a v medicíně vzniká nová kategorie pracovníků ve zdravotnictví, civilní zdravotní sestra. Do té doby pracovaly jako ošetrovatelky převážně církevní řádové sestry (boromejky).

Válečné události v polovině 19. století vedly v roce 1864 také ke vzniku mezinárodních organizací, které měly zlepšit osud zraněných vojáků: *Ženevské konvence* na ochranu raněných a *Červeného kříže*. Hlavním iniciátorem byl švýcarský altruista Henri Dunant (1828–1910).“

Ošetrovatelskou péči, jak ji známe dnes, začali organizovat Nikolaj Ivanovič Pirogov, Florence Nightingalová a Mary Seacolová, a to v průběhu krymské války.

2. KRYMSKÁ VÁLKA

Pod encyklopedickým heslem *krymská válka* se dočteme například: „krymská válka 1853–1856, válka Velké Británie, Francie, Turecka a Sardinie proti Rusku; vyvolaná velmocenskými spory na Balkáně, Blízkém a Středním východě a snahou o kontrolu Bosporu a Dardanel. Po ruském vpádu do Podunají a porážkách tureckých vojsk se 1853 britsko-francouzská vojska vylodila na Krymu. Roku 1856 po porážce Ruska podepsán mír v Paříži: Rusko uznalo územní integritu osmanské říše a její svrchovanost v Moldavsku a Valašsku, vzdalo se výlučné ochrany podunajských knížectví a Srbska a přistoupilo na uzavření Bosporu a Dardanel cizím válečným lodím, což vedlo k neutralitě v Černomoří a k odříznutí ruské flotily od východního Středomoří. Krymská válka urychlila vnitřní krizi ruského impéria.“¹⁵

V desetisvazkové Všeobecné encyklopedii Universum se uvádí¹⁶: „krymská válka, válka 1853–1856 mezi Ruskem a Osmanskou říší, které na pomoc přišly Velká Británie, Francie a také Sardinie. Rakousko se v prosinci 1854 připojilo k západním mocnostem, zatímco Prusko setrvalo v politické neutralitě. Válku vyvolalo Rusko, které počítalo s rozpadem Osmanské říše a chtělo si pojistit budoucí kořist. Západní mocnosti vstoupily do války na straně Turků především proto, aby Dardanely nepadly do rukou Ruska. Napoleonovi III. šlo v další řadě i o prestižní úspěch, kterým by upevnil své politické postavení. Obzvláště tvrdé boje probíhaly o Sevastopol. V pařížském míru z 30. 3. 1856 muselo Rusko rezignovat na umístění větších válečných lodí v Černém moři a odstoupit Moldavsku, stojícímu pod tureckou suverenitou, ústí Dunaje s částí Bezarábie. Příjezd do Dardanel a Bosporu byl všem neutrálním válečným lodím zakázán.“

¹⁵ *Ilustrovaná encyklopedie*. Sv. 2. (J–P). Praha : Encyklopedický dům, 1995, s. 134.

¹⁶ *Universum. Všeobecná encyklopedie*. 5. díl. (Ko–Ma). Praha : Odeon, 2000, s. 216.

2.1 Příčiny a zahájení krymské války

Krymská válka, zvaná též „východní válka“ byla válkou mezi Ruskem na straně jedné a spojenci na straně druhé (Turecko, Francie, Anglie a Sardinie) a trvala v letech 1853–1856.¹⁷

Krymské bojiště

(<http://www.victorianweb.org/history/crimea/crimeamap.html>)

Jak uvádí vojenský historik Zdeněk Coufal, „Neúspěchy na poli vnitřní politiky se carský režim roku 1853 rozhodl zakrýt vnější expanzí v podobě vpádu do

¹⁷ *Ottův slovník naučný*. 15. díl. Praha : 1900, s. 295.

Turky ovládaných dunajských knížectví.“¹⁸ To byl impuls k začátku krymské války. Stalo se však to, co car Mikuláš I. nepředpokládal. Do střetu se roku 1854 zapojila Francie spolu s Anglií. Byla to první válka Evropanů po téměř čtyřiceti letech míru následujícího po porážce Napoleona u Waterloo. V krymské válce se ukázalo, že síly bylo použito nekompetentně, že nebylo využito poznatků a zkušeností z předchozích válek. Komentátoři krymské války se shodli, že konfliktu mohlo být zabráněno. Jedním z klíčových aspektů války byly zájmy Anglie a Francie na Středním východě a snaha zabránit expanzi Ruska.

2.1.1 Anglie, Francie a Rusko

Hospodářsky nejpokročilejší zemí v polovině 19. století byla Anglie. „Velké anglické parní lodi rozvážely s laciným zbožím i anglické vojáky, a tím i anglickou nadvládu do vzdálených zámořských zemí. Anglie se zmocňovala kolonií ve všech částech světa.“¹⁹

I ve Francii probíhal průmyslový rozvoj rychlým tempem. Země ve druhé polovině 19. století vedla řadu válek. Jednou z nich byla i krymská válka. Obě země se snažily získat monopolní obchodní postavení na trzích Blízkého a Středního východu a usilovaly o vytlačení carského Ruska z těchto trhů.

Rusko v osobě cara Mikuláše I. vystupovalo jako agresor. Zosnovalo válku s Tureckem, kterou chtělo vytlačit Turky ze zakavkazského prostoru a ovládnout celé černomořské pobřeží, především mořské úžiny, aby jimi mohlo mj. vyvážet obilí do Evropy. Do střetu se roku 1854 zapojila Anglie a Francie. Došlo ke krymské válce, kterou Coufal označuje za „velkolepou krvavou komedii“.²⁰

Rusko na takový konflikt nebylo připraveno ekonomicky ani vojensky.

¹⁸ Coufal, Z.: Vojenské umění Krymské války. In *Historie vojenství. Sborník vojenského historického ústavu*, 1954, sv. 1, s. 56.

¹⁹ tamtéž, s. 54

²⁰ tamtéž, s. 57

Car Mikuláš I.

(http://en.wikipedia.org/wiki/Tsar_Nicholas_I)

2.2 Bitva u řeky Almy

Spojenecké armády obsadily krymské město Sevastopol. Nejkrvavější bitva se odehrála u řeky Almy. Anglicko-francouzské jednotky provedly pochod na Balaklavu, město ležící jižně od Sevastopolu, kterou obsadily. Spojenecká armáda Sevastopol nedobyla a připravovala se na přezimování na Krymu, které nebylo plánováno. Vojáci již ve druhé polovině listopadu roku 1854 trpěli nedostatkem teplého oděvu a nedostatkem otopu. Ve spojeneckých táborech se šířily epidemie, denně onemocnělo více než 400 vojáků. K tomu přispíval i nedostatek léků. Když nastaly mrazy, počet omrzlých vojáků dosáhl několika tisíc. Turečtí vojáci byli špatně živeni, bití a po neúspěších v boji masově stříleni. Spojenci je posílali do prvních linií bojů. Sevastopol byl nepřetržitě bombardován deset dnů. Denně umíralo 500 až 700 ruských obránců. Přes velké oběti a vyčerpávající boje byla morálka obránců vysoká. Svědčí o tom i skutečnost, že dvě třetiny raněných se vracely po

ošetření znovu do boje. Vynikající podíl na tom měl veliký ruský chirurg Nikolaj Ivanovič Pirogov, který se svými pomocníky prováděl operace v bezprostřední blízkosti bojiště. V krymské válce se poprvé uplatnily ženy jako ošetřovatelky raněných.

Z deníku o obléhání vyplývá, že Francouzi měli u Almy 27 600 mužů, Angličané 21 000 a Turci 6000 mužů.

Bitva u řeky Almy

(<http://www.britishbattles.com/crimean-war/alma.htm>)

2.2.1 Situace na bojišti – zdravotní stav raněných

Lékař Henrici vypráví: „Našel jsem dva tisíce raněných, kteří leželi buď na slámě, nebo na vojenských oděvech. Ty dva tisíce nemocných lidí se mohly spoléhat na pomoc jediného lékaře Smirnova. Bydlel v konírně na půdě, ze které nebylo lehké slézt, avšak bylo obtížné vyšplhat se tam. Tento jediný lékař měl k dispozici jediný

chirurgický nástroj, zlámanou lancetu, ale i ta byla osobním vlastnictvím ranhojiče. O zásobovací stránce lépe nemluvit.²¹

Spojenecké jednotky v zákopech u Sevastopolu (1854–1855)
(<http://www.britishbattles.com/crimean-war/sevastopol.htm>)

Bližší nespecifikovaný anglický chirurg, který se účastnil bitvy u řeky Almy, uvádí: „Tyto dva dny jsem se přímo koupal v krvi. Žádný popis nemůže vylíčit všechny hrůzy tohoto bojiště, mrtví, umírající, koně, pušky, lafety, těla bez hlav, trupy bez nohou, zranění taková, že mi krev stydne v žilách, když si na ně vzpomenu. Nemohu opravdu přirovnat bojiště v těchto dvou dnech k ničemu, jen k jatkám. Když jsem procházel mezi raněnými, rozrývaly mi jejich úpěnlivé prosby srdce a zatímco jsem se zabýval jedním z nich, dvacet jiných mě zoufale volalo k sobě. Lékařů se u Angličanů a Francouzů ukázalo právě tak málo, jako v ruské armádě. Na korábu Vulcan, který odvážel Angličany od řeky Almy do Cařihradu, se převáželi jen velmi těžce ranění a zmrzačení. O tři sta raněných a sto sedmdesát nemocných cholerou se starali pouze čtyři lékaři. Loď Colombo převážela 553 raněných a zmrzačených. Leželi na holé palubě, která se za dva dny změnila v hnijící hmotu. V nemytých a

²¹ Tarle, J. V.: *Krymská válka*. Sv. 2. Praha : Naše vojsko, 1951, s. 295–296.

neobvázaných ranách se jim vylíhli červi a těch bylo pak všude plno. Mnozí ranění byli ošetřeni teprve šestý den po bitvě.“²²

Vítězství spojenců u řeky Almy vypadalo neradostně. Jedna dopravní loď za druhou, všechny přeplněné těžce raněnými a zmrzačenými lidmi, pluly do Cařihradu a Scutari, kde byly narychlo zřízeny velké vojenské nemocnice. Zároveň se vyhrotila i cholerová epidemie, která střídavě polevovala a hned zase sílila.

Den po boji u řeky Almy

(<http://www.britishbattles.com/crimean-war/alma.htm>)

První válečný dopisovatel britského deníku *The Times* (ovlivňujícího politické a veřejné mínění) William Howard Russell uvádí: „Celé bojiště sténalo. Ranění, zmrzačení lidé úpěli bolestí a po dlouhé hodiny, ba i dny je nestačili obvazovat a poskytovat jim pomoc. Operace se prováděly bez znečitlivujících prostředků, neexistovaly antiseptické roztoky a operace vedly po nelidských a naprosto nových trýzněních ke smrti.“²³

²² Tarle, J. V.: *Krymská válka*. Sv. 2. Praha : Naše vojsko, 1951, s. 159.

²³ Tarle, J. V.: *Krymská válka*. Sv. 2. Praha : Naše vojsko, 1951, s. 160.

2.3 Konec války

Nápor aliančních armád vydržely ruské jednotky do 27. srpna 1855, kdy po zdoluhavém obléhání a navzdory houževnaté obraně padla černomořská pevnost. Pád Sevastopolu vedl fakticky k ukončení války. Carské Rusko bylo již válkou velmi oslabeno. Vyčerpaly se hospodářské a vojenské zálohy. K mírovému jednání ochotně svolila Anglie i Francie. Hospodářské a vojenské síly spojenců byly silně otřeseny jedenáctiměsíčním obléháním Sevastopolu.

V průběhu války bojovalo na straně spojenců až 200 000 vojáků. V boji a kvůli nedostatečné péči jich zahynulo 120 000. Válka zastihla armádní zdravotnické zázemí nepřipravené ve všech oblastech (vybavení, služba, doprava). Poměr vojáků, kteří zemřeli na střevní nemoci (cholera, tyfus), k těm, kteří zemřeli na zranění, byl 16 : 1.²⁴

Na mírové konferenci v Paříži, která byla zahájena 18. března 1856, se Rusko muselo vzdát ústí Dunaje a souhlasit se zákazem držet na Černém moři válečné loďstvo a de facto ztratilo své velmocenské postavení.²⁵

Mapa válčících stran
(<http://images.google.com/images>)

²⁴ Nikolai Ivanovich Pirogov. Dostupné z URL: <http://www.whonamedit.com/doctor.cfm/2627.html> [cit. 14. dubna 2006].

²⁵ Coufal, Z.: Vojenské umění Krymské války. In *Historie vojenství. Sborník vojenského historického ústavu*, 1954, sv. 1, s. 53–83.

3. VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI KRYMSKÉ VÁLKY

Na rozvoji a zkvalitňování ošetrovatelské péče v průběhu krymské války se nejvýznamněji podílely dvě ošetrovatelky – Mary Seacolová a Florence Nightingalová – a jeden lékař – Nikolaj Ivanovič Pirogov.

Mary Seacolová byla Jamajčanka a pocházela z prosté rodiny. Nezískala žádné školní vzdělání. Zkušenosti s léčbou nemocí jí předala matka. Seacolová nepublikovala své poznatky, ale teprve, když se dostala do finanční tísně, napsala knihu ve formě vzpomínek. Během svého života si kromě evidence stovek jmen nemocných, kterým pomohla na Krymu, nevedla žádné poznámky.

Florence Nightingalová byla Angličanka a pocházela z rodiny vysoké anglické šlechty, vlivné a společensky uznávané. Pod pečlivým dohledem svého otce nabyla solidního vzdělání jak klasického, tak v přírodních vědách, matematice a fyzice. Vyučovali ji soukromí domácí učitelé. Prošla kurzem ošetrovatelky v nemocnici v Kaiserswertu. Zveřejnila na dvě stě prací. Nejznámější jsou patrně její *Poznámky o ošetrovatelství (Notes on Nursing)*.

Nikolaj Ivanovič Pirogov byl ruské národnosti a pocházel ze skromných poměrů. Otec sice pracoval jako pokladník v hodnosti majora v moskevském proviantním skladišti, ale předčasně zemřel a rodina s šesti dětmi zůstala nezaopatřena. Nikolaj byl velice nadaný – ve věku šesti let znal abecedu a ve čtrnácti letech vstoupil na lékařskou fakultu moskevské univerzity. Poté pokračoval na studiích v Tartu, Berlíně a v Paříži. Kromě jiného napsal významné dílo o válečné chirurgii, které vyšlo v němčině a poté i v ruštině. Po skončení krymské války píše svůj spis „*Otázky života. Deník starého lékaře.*“

Následující tři kapitoly práce jsou biografií jmenovaných osob – můžeme říci osobností – Mary Seacolové, Florence Nightingalové a Nikolaje Ivanoviče Pirogova, přičemž se ve výběru informací souvisejících s jejich profesním uplatněním zaměřuji na souvislost s krymskou válkou.

4. MARY JANE SEACOLOVÁ (1805–1881)

Mary Jane Seacolová (1805–1881)

(http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Seacole#Crimean_War.2C_1854-1856)

4.1 Chronologie

1805

- narození Mary Jane Grantové v Kingstonu na Jamajce kreolské²⁶ matce a skotskému otci;

1807

- zrušení otroctví na Jamajce;

1817

- Mary J. Grantová pomáhá matce ošetřovat vojáky z vojenských posádek;

²⁶ kreol – slovo etymologicky ne zcela jasného původu; původně sluha či podřízená osoba. Španělé tak v Americe nazývali domorodé služebnictvo, později však všechny osoby narozené v koloniích. Nejčastěji se pojmu užívalo pro potomky španělských rodičů, ovšem objevuje se i ve spojení s dětmi otroků. Třebaže mělo slovo původně pejorativní nádech, toto zabarvení poměrně brzy ztratilo a bylo chápáno zcela neutrálně.

1836

- svatba Mary Grantové s Erwinem Horatiem Hamiltonem Seacolem, kmotřencem admirála Nelsona;

1844

- Seacolovi se přestěhovali k Black River v jižní části Jamajky, kde si založili obchod; v témže roce umírá Maryin manžel;

1850

- epidemie cholery na Jamajce;

1854

- krátký pobyt v Panamě, kde se Mary Jane Seacolová setkává se vzdáleným příbuzným Thomasem Dayem;
- 28. března – Francie a Anglie vyhlásily Rusku válku; Seacolová opouští Panamu a odjíždí do Londýna s úmyslem cestovat na Krym; do Londýna přijela po bitvě u řeky Almy 20. září 1854;
- 25. října – bitva u Balaklavy, města jižně od Sevastopolu;
- listopad – alianční úspěch v bitvě u krymského města Inkermann;
- v zimě se Mary Seacolová pokouší dostat do týmu Florence Nightingalové, po odmítnutí zakládá firmu Seacol a Day, aby mohla odjet na Krym a založit tam penzion, do něhož si vojáci přicházeli odpočinout a uzdravit se z nemoci a zranění; penzion pojmenovala Britský hotel;

1855

- únor – Seacolová cestuje do Turecka do města Konstantinopol (Cařihrad, nyní Istanbul) a do vojenské nemocnice ve Scutari (nyní albánské město Skadar), kde se setkala s Florence Nightingalovou a předala jí doporučení psané lékařem o svých znalostech a schopnostech;
 - Florence Nightingalová ujistila Mary Seacolovou, že pro ni udělá vše, co bude v její moci; přesto Mary Seacolové nebylo nabídnuto místo v nemocnici ve Scutari;
 - Mary Seacolová odjela do Balaklavy;

- březen – po šesti týdnech organizování obchodu, péče o nemocné a raněné se Seacolová stěhuje dvě míle od Balaklavy, kde zakládá Britský hotel v místě, které pojmenovala „Spring Hill“ (Jarní kopec);
- 9. dubna – alianční síly zahájily totální bombardování Sevastopolu; Seacolová ošetřuje nemocné na bojišti;
- léto – stavba Britského hotelu je dokončena, náklady činí 800 liber;
- srpen – Seacolová ošetřuje francouzské, sardinské a ruské vojáky;
- 8.–12. září – probíhají těžké boje a spojenecké jednotky dobyly Sevastopol;
- podzim – Seacolová se účastní slavnosti na počest vítězství;

1856

- 14. března – nastoleno příměří;
- 30. března – podepsána mírová smlouva;
- jaro – jednotky začínají opouštět Krym, firma Seacolová a Day se přesouvá do Balaklavy, kde si Mary Seacolová a její společník zařídili přechodný obchod; Britský hotel zničen, Seacolová se vrací do Anglie;
- 25. října – firma Seacolová a Day vyhlásila bankrot;

1857

- 9. ledna – britský deník *The Times* informuje o soudním řízení bankrotu firmy Seacolová a Day;
- březen až duben – Mary Seacolová píše knihu *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands*, která vychází v tomtéž roce; druhé vydání vychází o rok později;
- 27. července – deník *The Times* informuje o sérii koncertů vážné hudby ve prospěch Mary Seacolové v *Royal Surrey Garden*;²⁷
- 30. července – v deníku *The Times* uveřejněna informace o dalším koncertu, a to s osobním vystoupením Mary Seacolové;

²⁷ Royal Surrey Garden – bývalé zahrady v Londýně; ve viktoriánském období měly rozlohu 15 akrů a zahrnovaly tři jezera.

1871

- neteř královny Viktorie vytvořila bustu Seacolové, která byla vystavena v londýnské Královské akademii (*Royal Academy*);

1876

- září – Mary Seacolová sepsala v Londýně poslední vůli;

1881

- 17. května zemřela na cévní mozkovou příhodu; je pochována na katolickém hřbitově v londýnském Kensal Rise;

1954

- Asociace sester na Jamajce po ní pojmenovala své hlavní centrum v Kingstonu;

1973

- 20. listopadu Asociace sester na Jamajce a členové Jamajského klubu zrenovovali hrob Mary Seacolové v Anglii;

1981

- 14. května proběhl vzpomínkový obřad v Londýně ke stému výročí úmrtí Mary Seacolové;

1984

- třetí vydání knihy Mary Seacolové *The Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands* (127 let po prvním vydání);

1991

- vydána pamětní poštovní známka na Jamajce.

4.2 Mládí Mary Seacolové

Mary Jane Grantová se narodila v Kingstonu na Jamajce v roce 1805 skotskému otci a kreolské matce. V raném věku byla vychovávána opatrovníci. Již od dvanácti let pomáhala matce ošetřovat britské vojáky z vojenských posádek. Uvádí, že ji někteří lidé označovali za ženského Odyssea – „female Ulysses“ (Odysseus, hrdina Homérova eposu, zde patrně ve významu odvážný, vytrvalý, popř. osamělý

poutník). V dospělosti trávila Mary Grantová více času s matkou. Získala od ní ošetřovatelské zkušenosti, které úspěšně využila v Jižní Americe a na Krymu. Před svatbou cestovala do Londýna, na Haiti a Kubu. V roce 1836 se provdala za Edwina Horatia Hamiltona Seacola. Jeho zdraví nebylo pevné, a tak se přestěhovali do farnosti v jižní části Jamajky, na Black River, kde si zařídili obchod. Zanedlouho po návratu do Kingstonu manžel zemřel (1844).

Mary Seacolová napsala knihu *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands* (*Podivuhodná dobrodružství paní Seacolové v mnoha zemích*), jež vyšla roku 1857 a 1858. Nikdy nebyla publikována na Jamajce; prvního vydání se ujal nakladatel James Blackwood v Londýně. Dalšího vydání se dílo dočkalo až v roce 1984, od té doby však vyšlo několikrát, naposledy v roce 2005.

MRS. SEACOLE'S HOTEL IN THE CRIMEA

Frontispis knihy *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands*
(<http://digital.library.upenn.edu/women/seacole/adventures/adventures.html>)

V knize Mary Seacolová uvádí (s. 15): „Za první mé paměti jsou daleko od pravdy, protože jsem si nepsala deník. Za druhé musí mít čtenář více zdrojů o životě

na Krymu. Jsem pouze historik ze Spring Hillu. A za třetí vyprávím svůj život svým vlastním způsobem. Nemohu říci vše.“²⁸ V knize často vzpomínala na matku. O otci se zmínila pouze jednou, a to jako o vojákově ze skotské rodiny.

Označení „kreol“ mělo mezi lidmi hanlivý význam, běžně se užívalo výrazu „líný kreol“. Mary Seacolová však nevěděla, co znamená být líný. Po celý život byla iniciativní a šla vzhůru. Neuměla se ani bezcílne potloukat, ani nebyla sebestředná a sobecká. Vypomáhala v matčině penzionu a bylo jen přirozené, že chtěla získat matčiny zkušenosti. Hledala, kde by se uplatnila, a proto si našla i výhradně vlastní pacienty – psy a kočky.

Ošetřovala v dlouhodobé nemoci starou opatrovnici, která jí zesnula v náručí. A když jí zemřela i matka, prožívala smutek o to hlubší, že zůstala sama. V této těžké době Mary Seacolové pomohli přátelé. Pro vdovu nebylo jednoduché uživit se. Ovšem k přesvědčení Mary Seacolové patřilo, že k životu není třeba mnoha peněz, ale toho, že jsme se narodili. Jak sama říká (s. 15): „Nemám ještě veškeré zkušenosti světa, ale to neznamena, že kvůli tomu změním své postoje. Jeden den jsem bohatá a druhý den chudá.“

²⁸ Seacole, Mary: *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands*. Ed. with an introd. and notes by Sara Salih. London : Penguin, 2005. 128 p.

Jamajka

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Jamaica.png>)

4.3 Předsudky

Mary Seacolová se vyhýbala používání výrazů jako „černý“, „černá Angličanka“ nebo „Jamajčanka“. Identifikovala se jinak. Například na prvních stranách knihy oznamuje: „Jsem kreolka a ve svých žilách mám dobrou skotskou krev.“ Píše, že problémy s barvou pleti měla i při první cestě do Londýna.

Byla známa bojovností proti předsudkům kvůli barvě pleti. Proto při slavnosti na její počest kvůli úspěchům v léčbě cholery na slova řečníka, který pronesl, že (s. 49): „...je škoda, že nejste jako jedna z nás, příslušník Spojených států s bílou barvu pleti...“, řekla toto: „Děkuji všem za laskavost, ale vaše laskavé přání týkající se mé pleti neocení. Bylo by užitečnější a byla bych šťastnější, kdybych byla černá jako negr, ale vážili by si mě lidé, kteří respektují hodnoty. I kdyby vaše přání zesvětlit mi pleť bylo proveditelné, musela bych je bez díky odmítnout. A mohu říci, že bych o moc nepřišla, když vidím to posuzování podle barvy pleti, s nímž jsem se při vstupu do této společnosti setkala. Proto, pánové, připíjím na budoucí všeobecnou reformu amerických způsobů.“

Při zpáteční cestě na Jamajku se i na parníku setkala s cestujícími, kteří s ní odmítali sdílet společenskou jídelnu.

4.4 Cholera na Jamajce

V roce 1850 propukla na Jamajce epidemie cholery.²⁹ Cholera přivezl parník z New Orleans. Část prádla z této loď byla poslána k vyprání na pevninu. Žena, která s oděvy přišla do styku, v bolestech zemřela. Mary Seacolová o své vlastní vůli a s ošetřovatelskými dovednostmi a zkušenostmi získanými od matky pomáhala nemocným v boji s chorobou.

Panama

(<http://www.kidlink.org/multi/tranteam/trant-cam.html>)

²⁹ Cholera je infekční průjemové onemocnění přenášené bakterií *Vibrio cholerae*; nemocný může trpět bolestmi v břiše, opakovanými silnými vodnatými průjmy a zvracením; v důsledku ztráty vody a iontů rychle dochází k dehydrataci, snižuje se krevní tlak, bez léčby může dojít ke smrti nakaženého. Poprvé popsána portugalským lékařem Garciou de Ortou v Indii roku 1563.

4.5 Pobyt v Panamě

Po skončení epidemie cholery na Jamajce odjela v roce 1851 Mary Seacolová za bratrem Edwardem do Panamy. Po přivítání v panamském městě Cruces odjeli do bratrova hotelu, který byl kvůli povodním, jež obyvatele ohrožovaly až třikrát do roka, postaven na vyšším místě než ostatní části města. Zjistila, že všechna města jsou špinavá a přeplněná pestrobarevně oblečenými hledači zlata pocházejícími z celých Spojených států. Hotel byl plný lidí a za trochu pohodlí a luxusu se platilo značnými finančními částkami. V tomto období Mary Seacolová nebyla šťastná, měla neustálé nutkání věnovat se ošetrovatelství – sama sebe se ptala, co tady vůbec dělá. Po krátkém pobytu vzala do rukou chod hotelu a leccos změnila. Přiměla obsluhující personál, aby nosil zástěry, na stoly prostřela ubrusy, na okna pověsila záclony. Ke zvýšení luxusu zavedla i postele s nebesy. Přestože ji tato činnost neuspokojovala, při delším pobytu objevovala i jiné stránky života ve městě – lidé ji navštěvovali a žádali pomoc při léčení chorob.

4.6 Cholera v Panamě

Bylo dáno, aby ošetrovatelské znalosti a dovednosti Mary Seacolové prošly opět zkouškou. Po cestujících, kteří přijížděli do Panamy, přijel i cestující velmi nebezpečný, a to cholera. Po jedné z večeří onemocněl dobrý přítel bratra Mary Seacolové a po krátkém utrpení zemřel. Vznikly fámy, že byl otráven společností, v níž pracoval Maryin bratr. Mary Seacolová prohlédla mrtvé tělo a zjistila pravdu – vše ukazovalo na cholera. Lidé byli vyjádřením Mary Seacolové rozezleni a nesohlasil s ním ani její bratr. Po dvanácti hodinách podlehl nákaze další muž. Lidé si začali uvědomovat zákeřnost nemoci a přišli Mary Seacolovou požádat o pomoc. Ve městě nebyl žádný lékař.

Za Mary Seacolovou přišel největší mezkař z města. Poprosil ji, aby ho za finanční odměnu doprovodila a podívala se na nemocné v jeho hospodářství. To, co viděla, bylo strašné. Chatrč neměla skoro žádnou střechu, na obyvatele přšelo, muži

leželi pohromadě s ženami, podlaha byla vlhká, sešlapaná mulami a zápach ji málem udusil. Poprvé nad sebou ztratila kontrolu a musela se jít nadýchat čerstvého vzduchu. Všechna její nařízení týkající se větrání a zapálení ohně byla bez váhání splněna. Peníze, které za pomoc získala, použila ke zkvalitnění péče v hotelu a na nákup prostředků k dalšímu ošetřování nemocných. Mezkař zanedlouho přijel pro pomoc znovu. Byla k smrti unavená, ale žádost odmítnout nemohla. Mnozí do nemoci upadali znovu, a proto udělala přepážku oddělující živé pacienty od mrtvých těl. Seděla u ohně s posledním, malým pacientem, který jí nad ránem zemřel v náručí. Tehdy provedla první a poslední pitvu, aby prozkoumala, jak nemoc postihuje tělo. Ve své knize se více o pitvě (např. o způsobu provedení) nezmiňuje.

Mary Seaclová, „yellow doctress“ (kreolská lékařka; yellow – označení pro kreoly z Karibiku), onemocněla lehčí formou cholery, ale uzdravila se. Lidé jí ve snaze pomoci přinášeli různé dary, například přikrývky, flanel a další věci.

Léčení cholery Mary Seaclovou spočívalo:

- v podávání rozemleté hořčice rozpuštěné ve vodě, sloužící ke zvracení;
- ve vyprání šatů;
- v podávání hořčicových obkladů (obsahujících chléb, mouku, otruby, lněné semeno) aplikovaných na celé tělo;
- v podávání chloridu rtuťného, který se smíchaný s vodou používal jako projímadlo.

Zpočátku cholera rychle ustupovala a všichni doufali, že odešla. Nemoc se však prudce rozšířila a Mary Seaclová poskytovala pacientům péči celé dny a noci. Všichni se spoléhali na „yellow woman“.

Lékař vyslaný na pomoc z Panamy byl nervózní, vyděšený a zpanikařil, když viděl nemocné choleroou.

Hrozné zážitky prožívala, když ji nemocní pronásledovali i ve snech. Stejně strašlivé scény viděla i později na Krymu, mezi britskými vojáky tisíce mil vzdálenými od domova, všeho dostatku a komfortu.

4.7 Žlutá horečka na Jamajce

V roce 1853 se Mary Seacolová vrátila z Panamy na Jamajku, kde zjistila, že její služby a pomoc jsou nezbytné, neboť zde vypukla „žlutá horečka“ (*tropická nemoc virového původu, která je přenášena při sání komárů, projevuje se vysokou horečkou, třesavkou, zvracením, bolestmi hlavy, svalů a zad*). Epidemie byla silná. Penzion, dům po matce (polonemocnice) byl plný vojáků, žen a dětí. Nemocní byli často přinášeni v posledním stadiu nemoci. Ke zmírnění krutosti epidemie nemohla mnoho dělat. Při ošetřování pracovala s chirurgem, se kterým se později potkala v krymské válce. I toho ošetřovala, když onemocněl a přinesli ho do penzionu na nosítkách. Mary Seacolová pomáhala ošetřovat nemocné na úkor svého zdraví a odpočinku, v nebezpečí smrti. Nevedla žádnou statistiku, což je značná škoda, protože zachránila život mnoha nemocným. Po pobytu na Jamajce se vrátila do Panamy, zařídila nutné věci v bratrově hotelu a odjela zpátky na Jamajku, kde si otevřela obchod.

4.8 Zprávy o válce na Krymu

Zprávy o válce na Krymu zasáhly Mary Seacolovou na Jamajce. Publikovány byly v jamajském deníku *Daily Advertiser (Denní oznamovatel)* dne 9. května 1854. Rusko vyhlásilo válku Turecku a všichni očekávali nové zprávy. Francie a Anglie formálně vstoupily do války proti Rusku 28. března 1854. Jakmile se hovořilo o válce, toužila se Mary Seacolová připojit k vojenským jednotkám, které znala z Jamajky. Píše, že sama pak stála hodiny nad starou mapou světa, v níž si červeným křížkem označila místo, kde se nachází Krym. Když o svém záměru hovořila s přáteli, byli přesvědčeni, že je nemožné realizovat přesun na Krym, a tak rezignovala. S penězi po manželovi by na dlouho nevystačila.

Na podzim roku 1854, po bitvě u řeky Almy, zjistila Mary Seacolová, že její touha starat se o přátele z 97., 48. a dalších regimentů bojujících ve válce na Krymu je stále intenzivnější.

4.9 Válečný dopisovatel o bojišti

O útrapách na bojišti v krymské válce se vědělo prostřednictvím prvního válečného dopisovatele britského národního deníku *The Times*. William Howard Russell popisoval neudržitelnou situaci ve vojenských nemocnicích. V bitvě u Inkermannu, malé tatarské vesnice východně od Sevastopolu, byla přesila aliančních vojsk nad ruskými více než osminásobná. Ztráty spojenců se zvyšovaly při přesunu raněných lodí do nemocnice ve Scutari. Reportér Russell objevil strašné podmínky a nedostatky v ošetřování vojáků.

K britské vojenské politice zastávala Mary Seacolová neutrální postoj. Nezabývala se vojenskou politikou, byla si však vědoma žalostného nedostatku personálu v nemocnici.

William H. Russell, zvláštní korespondent deníku *The Times*
(http://www.loc.gov/rr/print/coll/251_fen.html#back)

4.10 Rozhodnutí o odjezdu na Krym

V době, kdy Mary Seacolová dorazila do rekruční kanceláře v Anglii, britské a francouzské jednotky pochodovaly na Sevastopol. Mary se chtěla připojit k regimentům „chlapců“ z Jamajky. Vyzbrojena dopisy s doporučením vojenských

lékařů přijela Mary Seacolová do Londýna na podzim 1854. Požádala v rekrutační kanceláři o místo ošetřovatelky na Krymu a řekla (s. 123): „Vím, že jsem pro tuto práci dobře vybavena a mohla bych být správnou ženou na správném místě.“ Měla zkušenosti s prací při ošetřování nemocných nakažených cholera, žlutou horečkou a úplavicí. Kancelář však nabídku ignorovala. Mary Seacolová byla hořce zklamaná, že nikdo nejeví zájem o nabízenou pomoc. Ve své knize napsala (s. 126): „V mém srdci se poprvé a díky Bohu naposled vzedmuly pochybnosti a podezření. Je možné, že americké předsudky proti barvě pleti byly zakořeněny i zde? Byla jsem odmítnuta jenom proto, že moje krev je tmavější a teče pod jinou kůží, než je jejich.“ Mary Seacolová byla odmítnuta nejméně čtyřikrát a byla přesvědčena, že odmítání pramení z odlišné barvy její kůže. Méně odolná žena by se vzdala a odjela s hořkostí domů. Ona se však rozhodla odjet na Krym na vlastní náklady, a to jako dodavatelka potravin se svým vzdáleným příbuzným a společníkem Thomasem Dayem.

4.11 Cesta na Krym

Cestu lodí do Konstantinopole snášela Mary Seacolová dobře. Čím více se blížila ke stanovenému místu, tím méně pochybovala o svém rozhodnutí. Při první zastávce, na Gibraltar (zámořské území Velké Británie), potkala dva vojáky od 48. regimentu, kteří se vraceli do Anglie jako invalidé a kteří ji dříve navštěvovali v domě v Kingstonu. Vylíčili jí útrapy a těžkosti, se kterými se setkávali na bojišti, a připili jí na úspěch mise.

Při další zastávce, na Maltě, se setkala s přáteli a lékaři, které znala z Kingstonu. Lékař ze Scutari, který se tam také zastavil, napsal Mary Seacolové doporučující dopis pro Florence Nightingalovou. Mary Seacolová zde potkala i známého z Kingstonu, z 97. regimentu z Jamajky, který se zde uzdravoval z úplavice. Velice rád ji viděl a sám ji dovedl k dalším nemocným a raněným vojákům. Věděla, jak hrozné je ležet v nemocnici, ale že strašnější to muselo být na bojišti, kde řádil mor a kde na vojáky čekala ruská palba a dny a noci strávené v agónii.

Gibraltar
(<http://www.antiquemapsandprints.com/SCANSC/C-348.JPG>)

Malta
(<http://www.antiquemapsandprints.com/SCANS/SCANS122.htm>)

V nemocnici ve Scutari, při čekání na přijetí Florence Nightingalovou, zpovídala Mary Seacalovou hlavní ošetřovatelka Selina Bracebridgeová; zajímalo ji, s jakým cílem přijela. Naznačila, že volné místo zde není, ale Mary ji ujistila, že je za několik dní vázána na frontě. Půl hodiny poté se setkala s Florence Nightingalovou.

Předala jí doporučující dopis. Nightingalová si jej přečetla a zeptala se – jemně, ale věčně: „Co si přejete, paní Seacolová – je něco, co pro Vás můžeme udělat? Pokud je to v mých silách, budu velmi šťastna.“ „Tak jsem jí pověděla o svých obavách z noční cesty veslicí,“ uvádí Seacolová, „a o tom, že pravděpodobně ve tmě nenajdu *Hollander* (vrtulový parník); s trochou nedůvěry jsem se svěřila pohostinnosti Scutari, nabízejíc ošetřování nemocných pro tu noc.“ Zdá se, že Mary Seacolová Florence Nightingalové neřekla, že má zájem zůstat a ošetřovat nemocné. Přespala v pokoji praden a ráno se vydala na další cestu do Balaklavy.

4.11.1 Pobyť v Konstantinopoli

Při pobytu v Konstantinopoli Mary Seacolovou po celou dobu doprovázel řecký průvodce jménem Johnny, nejlepší ze zaměstnanců. Z Balaklavy, od společníka Thomase Daye přicházely zlé zprávy o problémech při dopravě materiálu. Při cestování lodí se mnohokrát setkala s námořníky z Řecka a Malty, kteří měli spíše zlodějské úmysly. Ztratilo se jí mnoho cenných věcí, hlavně při překládání na menší lodě. Přesto ani na chvíli neváhala pokračovat ke svému cíli.

Konstantinopol
(<http://www.antiquemapsandprints.com/SCANSC/C-348.JPG>)

4.12 Krym – Balaklava

Po příjezdu do Balaklavy se Mary Seacolová sešla se svým společníkem Thomasem Dayem, aby se dohodli na dalším postupu. Byla seznámena s již probíhající výstavbou. V den příjezdu tu však nebylo možné uskladnit přivezené zásoby. Protože neměli skladovací prostory v Balaklavě, dovolil jim velitel přístavu uložit zásoby na loď Medora, kotvící v přístavu. Zde Mary Seacolová našla na šest týdnů i svůj dočasný domov. Písemně informovala o svém příjezdu své přítelkyni z 97. regimentu. Zaslala pár slov laskavému patronovi siru Johnu Campbellovi, veliteli divize. Když přijeli její přátelé služebně do Balaklavy, nezapomněli ji navštívit. Seznámila se velmi brzy s okolím a začala pomáhat nemocným a raněným před převozem lodí do nemocnice ve Scutari. Během této doby přecházely práce na Britském hotelu, vzdáleném asi dvě míle od Balaklavy, do závěrečné fáze. Stavba byla prováděna za podpory tureckého velitele. Práce se však neobešly bez problémů, jako byl vydatný déšť a následný sesuv půdy. Avšak po společném úsilí a s pomocí anglických a tureckých vojáků mohl Britský hotel zahájit svoji činnost.

4.12.1 Spring Hill

Mary Seacolová a vzdálený příbuzný Thomas Day postavili hotel dvě míle od Balaklavy, v těsné blízkosti železniční stanice, vojenského velitelství a lazaretu. Místo bylo označeno jako „Spring Hill“. Kvůli nedostatku pracovních sil i materiálu byla stavba nesmírně složitá. Mary Seacolová chodila do přístavu a nabízela plat jednotlivým dělníkům. Požádala také o pomoc tureckého velitele Omara Pashu (vlastním jménem Michael Lotis), Chorvata, který dezertoval z rakouské armády. Při stavbě hotelu doprovázely Mary Seacolovou i jiné problémy – při silném dešti se rozvodnila místní říčka a zničila značné množství zboží. Tureckého velitele převedeli jinam – Mary byla nešťastná, protože materiál na stavbu domu – sklo, okenní rámy a dveře – dostala několik dní po jeho odchodu a navíc s jeho převelením přišla o bezpečí a ochranu. Společník Thomas Day byl neustále na cestách, a tak si pro svoji ochranu pořídila pistoli.

V hotelu vybudovala jídelní prostory a pohodlné ubytování pro nemocné a zotavující se vojáky, které nazývala svými syny – „my sons“. Zajišťovala jim stravu a léky. V nižším podlaží Britského hotelu byla restaurace a bar, vyšší podlaží bylo upraveno na způsob nemocnice. Mary Seacolová byla bystrou obchodnicí. Na jedné straně oplývala štědrostí, na druhé straně vyžadovala placení hotelových služeb, protože hotel finančně zajišťoval ošetrovatelskou péči.

Hotel byl postaven jen zčásti, ale přesto si získal renomé. Poskytoval komfort, kompletní vybavení, byl v něm pořádek. Budovy a zahrada se rozkládaly na pozemku o rozloze 4000 m² a stály 800 liber. O zásobách Mary Seacolové se povídalo, že u „matky“ najdete vše od kotvy až po jehlu. K dopravě používali Mary Seacolová a Thomas Day dvoukolové kočáry tažené koňmi a mulami, které jim však často někdo ukradl. Zimu a déšť snášela Mary Seacolová dobře, ale s dalšími nesnázemi – jako byli zloději „dvounožci nebo čtvernožci“, lidé a zvířata – s těmi se vyrovnávala těžce. Největší problém pro zásoby představovaly krysy. Zboží nebylo možné nijak zabezpečit. Ani pro lidi nebyla v místě hotelu zajištěna žádná bezpečnost. Mary Seacolová přišla o prادلenu, která žila míli a půl od hotelu. Přes noc byla zavražděna s celou rodinou a případ nebyl nikdy objasněn.

Mary Seacolová nosila žluté šaty, modrý čepec s červeným pruhem a lékařskou brašnu. Pravidelně nakládala své zásoby na muly a s černou taškou s lékařským vybavením, cupaninou, obvazy a jehlami se dopravovala na bojiště. Když padl Sevastopol 8. září 1855, Mary Seacolová dostala povolení vstoupit do města, aby mohla zajistit ošetření raněných. Vojáci jí začali říkat „black Nightingale“ (černá Nightingalová). Mary Seacolová reagovala: „Kdyby mi významní lidé na vedoucích místech dovolili, mohla bych vojákům nabízet služby jako ošetrovatelka a nemusela bych se uchýlovat k zakládání hotelu, abych raněným na Krymu pomohla.“

4.12.2 Válečný dopisovatel o Mary Seacolové

William Howard Russell o Mary Seacolové píše: „Mohl bych si myslet, že žádná předmluva nevyžaduje představovat Mary Seacolovou britské veřejnosti nebo doporučovat knihu, která je v literatuře ojedinělá. V samotě srdce, pravé dobrotě

a křesťanské práci, při zkouškách, utrpeních, nebezpečích, rizicích a její laskavosti ve vojenském táboře a na bitevním poli, může vyjádřit sympatie nebo zvědavost. Mary Seacolová bude mít mnoho přátel a čtenářů. Mohu každého přesvědčit o její starostlivosti a odvaze, neboť jsem zrozen, abych potvrdil její službu všem, kteří ji potřebovali. Je první, která očistila termín „markytánka“³⁰ od podezření ze zbytečnosti, obchodní podlosti a profitování. Věřím, že Anglie nezapomene na ženu, která ošetřovala nemocné, vyhledávala raněné, pomáhala jim a utěšovala je a která jim poskytovala poslední pomoc při smrti.“

Reportér deníku *The Times* William Howard Russell zasílal pravidelně zprávy o hrozných podmínkách pro nemocné a raněné. Z 20 000 britských vojáků, kteří přišli o život, jich 3000 padlo v boji a 17 000 zemřelo na nemoce.

Mary Seacolová v padesáti letech (1855)

(http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Seacole#_note-SeacoleIV)

³⁰ Výraz „markytánka“ je odvozen od slova „markytán“ pocházejícího z německého „der Marktman“ čili trhovec, jinak obchodník provozující svou živnost u vojska, a to buď nastálo, nebo příležitostně; markytánka je trhovkyně, obchodnice doprovázející armádu nebo žijící v posádkovém městě.

4.12.3 Činnost Mary Seacolové na Krymu

Hlavním záměrem Mary Seacolové byla pomoc britským vojákům. Do nemocnice chodili ranění pouze z vážných důvodů, lékaři u regimentu je raději posílali do Britského hotelu. Dostalo se jim zde lepší péče včetně kvalitního jídla. Hotel byl denně plný. Přístup Mary Seacolové k raněným spočíval v tom, že každého, i toho posledního nemocného, zahrnovala pozorností. Proto poskytovala péči vojákům daleko od domova, od svých blízkých a v tvrdých životních podmínkách. Posílala raněným lahvičky s medicínou, kterou vyráběla na základě zkušeností získaných od své matky a od domorodých obyvatel Jamajky. Úspěšnost léčby dokazovaly mnohé děkované dopisy pacientů. Vedla si knihu se stovkami jmen nemocných, kterým pomohla.

Mary Seacolová popisuje jeden den na Krymu. V létě vstávala okolo čtvrté ráno, protože bylo nutno připravit jídlo, léky a uklidit skladiště. To vše bylo hotovo před příjezdem prvních hostů. V sedm hodin podávala kávu pro vojáky ze zabezpečovacího sboru, kteří přiváželi zásoby do skladiště. Do devíti chodili na snídani vojáci, ale dokonce i náhodní cestující. Od půl desáté začali přicházet nemocní až do odpoledne. Přicházeli do Britského hotelu s různými nemocemi, v zimě pak navíc s omrzlinami prstů na ruku a na nohu. Poté odcházela do blízkého lazaretu přeplněného pacienty. Snažila se jim nahradit rodinu.

Až do večera byl hotel přeplněn zákazníky čekajícími na zásoby, na oběd či večeri nebo toužícími si jenom popovídat. Hotel byl otevřen i v neděli. Nebylo lehké udržet ve všech prostorách pořádek a klid. Mary Seacolová měla však jen několik nepříjemných scén, když odmítla prodat alkohol. Špatné zkušenosti měla s dezertéry a zloději. Ukradli jí dvacet koní, čtyři muly, osmdesát koz, prasata, drůbež a množství pokrývek.

Často ošetřovala zraněné pod palbou. Třetí bombardování Sevastopolu opět zaplnilo hotel pacienty. Účastnila se přímo bojů. Při ošetřování raněných během boje musela ležet na zemi. V těchto rušných dnech brala muly a cestu dlouhou tři a půl míle uskutečnila několikrát, aby doplnila zásoby. Pečovala i o ruské vojáky, s nimiž

zacházela jako s ostatními. Jeden z ruských důstojníků jí za ošetření věnoval prsten. Společným jazykem pro ni a zraněné Rusy byl úsměv na tváři.

Jednou při ošetřování raněných přišel admirál, jehož jméno Seacolová neuvádí, a dívaje se na přenášení nemocných na loď, mlčky jí zasalutoval. Na odchodu jí ovšem řekl: „Jsem velice rád, že vás tady vidím, madam, mezi těmito nešťastnými raněnými.“

Armádní tábor Britů u Balaklavy

(http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Balaclava)

4.12.4 Dobyetí Sevastopolu

V bitvě ztratila Mary Seacolová mnoho přátel a pacientů. Sevastopol byl dobyt 12. září 1855. Hluk z dělostřelby byl tak velký, že po skončení působilo ticho nepřirozeně. Před vánoci téhož roku onemocněla Mary Seacolová nachlazením. Na základě zkreslených informací o jejím zdravotním stavu dostala od vojáků množství teplého oblečení. „Zvláštní pozornosti“ se jí dostalo od ženistů, kteří slyšeli o její smrti a přijeli jí vzít míru na výrobu rakve.

Boje o dobytí Sevastopolu

(<http://www.britishbattles.com/crimean-war/sevastopol.htm>)

4.12.5 Ukončení války

Po podepsání mírové smlouvy 15. března 1856 se s Mary Seacolovou přišlo rozloučit a poděkovat za péči mnoho přátel, kteří se vraceli domů. Z Krymu odjížděla mezi posledními a navštívila místa, která jí připomínala práci, a zastavila se u těch, kteří již odjet nemohli.³¹

Do Anglie se vrátila strádající, nemocná a bez prostředků. Anglický tisk vyzvedl její vážnou situaci a v průběhu významných vojenských oslav, které trvaly čtyři dny v Královské zahradě (*Royal Surrey Garden*), se pro ni vybraly peníze. Oslavy podporované šlechtici, vojenskými veliteli a umělci navštívily tisíce lidí.

Ve srovnání s Florence Nightingalovou nepocházela Mary Seacolová z bohaté rodiny ani za sebou neměla žádnou významnou společenskou minulost. Přesto jí známá sochařka hraběnka Gleichen, neteř královny Viktorie, zhotovila bustu. Po zbytek svého života Mary Seacolová pracovala a cestovala mezi Londýnem a

³¹ Seacole, M.: *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands*. London : Penguin, 2005, p. 168.

Kingstonem. Poslední roky strávila v Londýně a členy královské rodiny byla považována za důvěrného přítele.

Busta Mary Seacolové

(http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Seacole#_note-SeacoleIV)

4.13 Výsledky války

Válka upozornila na nutnost poskytovat bojujícím vojákům ošetrovatelskou a lékařskou péči. Potřeba se netýkala výhradně britské armády, před stejným problémem stály Francie i Rusko. V počátcích války měla Francie lepší nemocniční zařízení než Británie. Ve francouzských nemocnicích pracovaly *Dcery křesťanské lásky*. Na válečných lodích to však bylo hrozné, neboť chyběly léčebné prostředky. Ruské ošetrovatelství bylo založeno na pravoslaví.

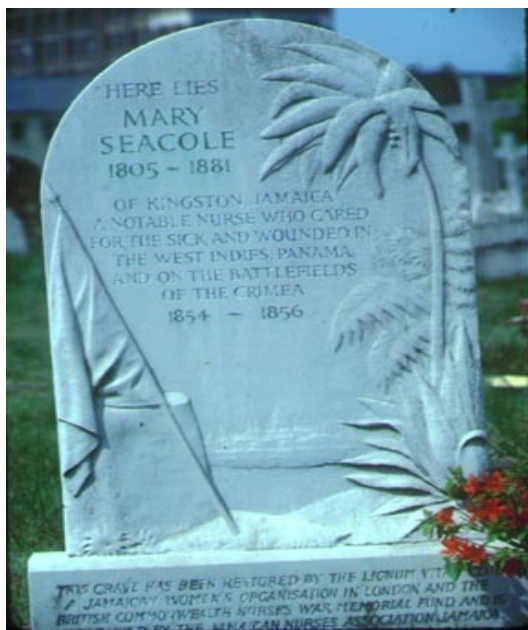
V průběhu roku 1855 se úmrtnost v britských vojenských nemocnicích zvedla ze 42 % na 56 %. Kvůli rozšíření cholery však nelze úmrtnost v prvním roce srovnávat s úmrtností v dalších letech. Během čtrnácti dnů zemřelo na cholery 600 britských vojáků a počty Francouzů byly ještě vyšší. Ve válce zahynulo 95 000 Francouzů, z toho na tyfus a cholery jich zemřelo 75 000.

4.14 Uznání Mary Seacolové

Hrdinství Mary Seacolové vládou uznáno nebylo, přesto si získala obdiv, respekt a lásku mnoha anglických lidí. Korespondent *The Times* William Howard Russell se o ní zmínil ve svých zprávách a později napsal úvod k její autobiografii. Po krymské válce nežila veřejně činným životem a upadla v zapomnění.³²

Mary Seacolová zemřela na cévní mozkovou příhodu dne 14. května 1881 v Paddingtonu ve věku 76 let. Nekrolog v jamajském vydání deníku *Daily Gleaner* datovaný k 9. červnu 1881 konstatoval, že od vojenských činitelů Mary Seacolová obdržela anglický, francouzský, ruský a turecký řád za zásluhy.

Je pochována na katolickém hřbitově St. Mary v Kensal Green v severozápadním Londýně. Pozůstalost byla ohodnocena na 2600 liber. Deníky *The Times* a *Manchester Guardian* (nyní pod názvem *Guardian*) publikovaly uznání Mary Seacolové za služby britské armádě.

Hrob Mary Seacolové v Londýně
(<http://www.cwreenactors.com/~crimean/floor.htm#mary>)

³² Alexander, Z. and Dewjee, A. (eds.): *Wonderful adventures of Mrs. Seacole in many lands*. Bristol : Falling Wall Press, 1984, p. 224.

4.15 Mary Seacolová ve 20. a 21. století

V roce 1951 v radiovém vysílání hlasatel Adolphe Roberts řekl: „Potomci si vzpomenu na Jamajčanku, která ačkoli nemůže být počítána mezi osobnosti světového významu, určitě měla laskavé srdce, které bilo v lidských prsou.“

První vážný pokus obnovit vzpomínku na Mary Seacolovou se uskutečnil v roce 1954, při stém výročí krymské války. V tomto roce se *Všeobecná Asociace kvalifikovaných sester* (dnes *Asociace jamajských sester*) rozhodla pojmenovat své centrum *Středisko Mary Seacole*. V pozdějším období byla po ní nazvána hala západoindické univerzity, dále pak oddělení ve státní nemocnici v Kingstonu. V Británii se tehdy ocenění nedočkala.

Dne 20. listopadu 1973 se konala slavnost při příležitosti rekonstrukce hrobu Mary Seacolové. To, že náhrobní kámen byl opraven, bylo společným úsilím *The British Commonwealth Nurses' War* (*Válečné sestry britského společenství*), *Jamaican women's group based in London* (*Jamajský klub žen založený v Londýně*) a *Jamaican Nurses' Association* (*Sdružení jamajských sester*).

Prostor k diskuzi o Mary Seacolové otevřela roku 1980 putovní výstava nazvaná *Kořeny v Británii*.

Za značného zájmu veřejnosti se 14. května 1981 konala pamětní slavnost k výročí úmrtí Mary Seacolové a poté se každoročně opakovala až do dnešní doby. Reakce byla tak silná, že bylo rozhodnuto znovu vydat tiskem její knihu *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands* (1984).³³ Nakladatelé Ziggi Alexander a Audrey Dewjee se tak postarali o další šíření informací o životě Mary Seacolové.

Literární kritik Clive Davis poznamenal, že: „Jamajská kreolka, která se proslavila ve viktoriánské době po dobu trvání krymské války, upadla v zapomnění

³³ Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.maryseacole.com> [20. března 2006].

Morris, Mia: The Legacy of Mary Seacole. Dostupné z URL: http://www.international-womens-month.co.uk/articles/legacy_mary_seacole.html [cit. 20. března 2006].

Mary Seacole. In Historic Figures. Dostupné z URL: http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/seacole_mary.shtml [cit. 20. března 2006].

Alexander, Z. and Dewjee, A. (eds.): *Wonderful adventures of Mrs. Seacole in many lands*. Bristol : Falling Wall Press, 1984. 7, 224 p. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 20. března 2006].

na dalších sto let.³⁴ „Mohli bychom se ptát, proč písek historie pohřbil Mary Seacolovou v oblíbenosti Florence Nightingalové, když jejich skutky byly stejně impozantní. Je pravda, že Mary Seacolová pracovala jako ošetřovatelka, ale praktické zkušenosti měla daleko širší – diagnózy, stanovení bylinné medicíny, znalosti o chirurgii, značné poznatky o choleře, žluté horečce a úplavici.“^{35 36}

Dne 24. listopadu 2003 byla v Londýně zahájena kampaň za stálou vzpomínku na Mary Seacolovou. V Londýně nestojí žádný pomník Mary Seacolové, který by připomínal zásluhy ošetřující hrdinky krymské války, zatímco Florence Nightingalová je připomenuta monumentem, památníkem krymské války.

BBC³⁷ inspirovaná volbou *100 Greatest Britons (100 největších Britů, 2002)* realizovala podobné hlasování, a to *100 Great Black Britons*. **Na prvním místě se umístila Mary Seacolová (2004).**³⁸

Od 1. října 2004 do 8. ledna 2005 probíhala v umělecké galerii v Manchesteru výstava *Černí lidé v britském umění v letech 1800–1900*. Expozice malířského, grafického, sochařského a fotografického díla zahrnovala i portrét Mary Seacolové. Byla to první výstava, která dala nahlédnout do nízkých vrstev, ale s význačnými lidmi viktoriánského období. Putovní výstava byla převezena do muzea umění v Birminghamu.³⁹

³⁴ Davis, C.: Mary Seacole. [Review of the book *Wonderful adventures of Mrs. Seacole in many lands*]. *New Statesman*, 1984, 107, p. 39. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 20. března 2006].

³⁵ Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.maryseacole.com> [20. března 2006]

Morris, Mia: *The Legacy of Mary Seacole*. Dostupné z URL: http://www.international-womens-month.co.uk/articles/legacy_mary_seacole.html [20. března 2006].

Mary Seacole. In *Historic Figures*. Dostupné z URL: http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/seacole_mary.shtml [cit. 20. března 2006].

³⁶ Charakteristickými příznaky úplavice jsou svíravé bolesti břicha, křeče a vodnaté průjmy s příměsí krve a hlenu.

³⁷ The British Broadcasting Corporation; vysílací společnost založená 18. 10. 1922 v Londýně.

³⁸ Nurse named greatest black Briton. Dostupné z URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/3475445.stm [cit. 20. března 2006].

³⁹ Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.maryseacole.com> [20. března 2006].

Morris, Mia: *The Legacy of Mary Seacole*. Dostupné z URL: http://www.international-womens-month.co.uk/articles/legacy_mary_seacole.html [21. března 2006].

Mary Seacole. In *Historic Figures*. Dostupné z URL: http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/seacole_mary.shtml [cit. 21. března 2006].

5. Florence Nightingalová (1820–1910)

Florence Nightingalová (12. 5. 1820 až 13. 8. 1910)
(http://en.wikipedia.org/wiki/Florence_Nightingale)

5.1 Dětství

Florence Nightingalová byla legendou své doby. Krymská válka, která ji proslavila, byla však pouhou epizodou v jejím životě. Narodila se 12. května 1820 v Itálii v toskánském městě Florencii, po níž dostala jméno. Dvanáctý květen vyhlásila *Mezinárodní rada sester* Mezinárodním dnem sester.⁴⁰

Rodiče, William Edward a Frances Nightingalovi, byli vlivným, společensky uznávaným a bohatým párem s dostatečným finančním zabezpečením. První dcera Parthenope se narodila v Neapoli. Po návratu z Itálie do Anglie žili Nightingalovi přes léto nedaleko města Derby v rodinném sídle matky *Lea Hurst*, kde je nyní domov důchodců. V zimě bydleli v hrabství Hampshire v rodinném sídle otce *Embley*, kde je v současné době škola pro děti od tří do osmnácti let.

Výuku sester Parthenope a Florence zabezpečovali domácí učitelé a otec, absolvent univerzit v Cambridge a Edinburghu. Zatímco Parthenope vynikala

⁴⁰ Staňková, M.: *Galerie historických osobností*. Brno : IDVPZ, 2001, s. 70.

v kreslení a vyšívání, její sestra Florence měla ráda matematiku a statistiku. Florence vyrůstala v atraktivní ženu plnou života, oblíbenou v rodinném kruhu, o níž se předpokládalo, že se dobře vdá. Měla však jiné záměry.

V roce 1837 zažila v zahradách sídla v Embley to, co později popisovala jako vnuknutí. Slyšela Boží hlas, který ji povolával k dílu. Nebylo však ještě zřejmé, k jakému. Ovšem nesmělá, ale umíněná a tvrdohlavá Florence věděla, že jejím posláním bude pomáhat lidstvu.⁴¹

Florence Nightingalová se svou pracovitostí, činorodým důvtipem, statečností, příkladnou dobrotou a obětavostí zapsala hluboko do srdcí svých současníků. Je známá jako anglická lidumilka, průkopnice veřejné ženské péče o nemocné, zakladatelka moderního ošetrovatelství. Byla novátorkou a vášnivou bojovnicí za práva žen.⁴²

5.2 Zájem o ošetrovatelství

Florence se zajímala o sociální otázky, navštěvovala pacienty v místních vesnicích, prohlížela si nemocnice, zkoumala techniky ošetrování nemocných a kladla si otázky o ošetrovatelství. Rodiče jí bránili stát se ošetrovatelkou; v polovině 19. století tato profese nebyla pokládána za přijatelnou pro ženu. Ani ve viktoriánské Anglii nebylo takové povolání považováno za vhodné pro vzdělanou dívku. Zatímco rodinný spor o budoucnosti Florence zůstal nerozřešen, rozhodlo se, že pojedje na okružní cestu po Evropě s rodinnými přáteli, Charlesem a Selinou Bracebridgeovými.

Všichni tři cestovali do Itálie, Egypta a Řecka. Zpět se vraceli přes Německo, kde nedaleko Düsseldorfu, ve městě Kaiserswerth navštívili nemocnici a školu pro diákonky pastora Theodora Fliednera.

V Paříži, v *Nemocnici sester Vincence z Pauly*, se Florence učila vyhlášeným metodám ošetrování ran. Hned následující rok, ve věku jedenatřiceti let, si Florence

⁴¹ Porter, R.: *Největší dobrodíní lidstva : Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha : Prostor, 2001, s. 417–421.

⁴² Adámek, J.: Florence Nightingale. *Zdravotnická pracovnice*, 1960, 10, č. 6, s. 380.

Nightingalová na rodině vymohla, že se může jít vzdělávat do nemocnice v Kaiserswerthu, a absolvovala tříměsíční ošetřovatelský kurz. Těžká práce byla však nad její síly. To rozhodlo, že nastoupila roku 1853 na prázdné místo ředitelky v Ústavu pro nemocné dámy v Harley Street čp. 1 v Londýně.⁴³

Místo, kde studovala Florence Nightingalová při pobytu v Německu
(http://www.1911encyclopedia.org/Theodor_Fliedner)

5. 3 Začátek krymské války

V březnu roku 1854 Velká Británie, Francie a Turecko vyhlásily válku Rusku. Spojenci porazili Rusy v září v bitvě u řeky Almy, avšak zprávy v *The Times* kritizovaly britská zdravotnická zařízení pro zraněné. William Howard Russell, první válečný korespondent deníku *The Times*, píše: „S pocitem překvapení se rozčílená veřejnost dozvídá o nedostatečných přípravách v péči o zraněné.“ Poměry v nemocnici na anglické základně ve Scutari, která ležela na opačném břehu Bosporu než Istanbul, byly otřesné. Pověsti o tom, jak jsou nemocní a ranění zanedbáváni, byly potvrzeny

⁴³ Tóthová, V. a Volný, H.: Dáma s lampičkou. *Florence*, 5. 5. 2006. Dostupné z URL: <http://www.florence.cz/cislo.php?stat=172> [cit. 5. dubna 2006].

Russellovými srdcervoucími reportážemi: „Nejenže v nemocnici není dost chirurgů..., že tam nemají dostatek sester ani nábytku..., nenajdete tam ani dost obvazů.“⁴⁴

Vážnou situaci na bojišti si uvědomila i vláda. Ministr války Sidney Herbert, který se znal s Florence Nightingalovou společensky i pracovně, ji ustanovil vedoucí ošetřovatelkou ve vojenské nemocnici v Turecku. Žádal ji o pomoc slovy: „V celé Anglii je pouze jediná osoba, kterou znám, jež bude schopna uskutečnit tento plán.“

Mary Seacolová přijela do Londýna po odjezdu Nightingalové a usilovala o to, aby mohla také odjet na Krym jako ošetřovatelka. Florence Nightingalová však nabídnutou pomoc ošetřovatelky z Karibiku nevyužila.

Dne 4. září 1854 dorazila Florence Nightingalová do Scutari se třiceti osmi sestrami, které si osobně vybrala – deset římskokatolických jeptišek, osm anglikánských jeptišek, šest příslušnic řádu *St. John's House*⁴⁵, čtrnáct sester bez vyznání. Nightingalová a její „andělská skupina“ sester začaly pracovat ve vojenské nemocnici zřízené z kasáren ve Scutari. Zde bylo ve špinavých nemocničních pokojích, plných krys a blech, ubytováno 2300 pacientů. Ve zpustlých kasárnách leželi na holé špinavé podlaze nazí ranění a nemocní vojáci, kterým se nedostávalo základních potřeb, jako jsou pravidelná strava, čisté lůžko, záchody a další hygienická zařízení. Dostávali pouze jedno jídlo denně a jedli je rukama. Některé dny byli o hladu. Nemoci jako tyfus, cholera a průjmy byly častější a nebezpečnější než samotná zranění.

Mezi veřejností nadále převládá názor, že voják je tvor necivilizovaný, věčně opilý a brutální, pro něhož přichystat komfortní podmínky je absolutní nerozum a zbytečnost. Zpočátku lékaři ošetřovatelky odmítali, avšak po příchodu nově zraněných z bitvy u Inkermannu byl brzy ošetřující personál zcela vytížen.⁴⁶

⁴⁴ Porter, R.: *Největší dobrodiní lidstva: Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha : Prostor, 2001, s. 418.

⁴⁵ Pearn, J.: *Doctors and Nurses in the Crimean War*. AMAQ Clinical and Scientific Conference, St Petersburg, 10–17 Sept. 2005, p. 19–20.

⁴⁶ Tóthová, V. a Volný, H.: *Dáma s lampičkou. Florence*, 5. 5. 2006. Dostupné z URL: <http://www.florence.cz/cislo.php?stat=172> [cit. 24. dubna 2006].

Nemocnice ve Scutari

(<http://www.snaithprimary.eril.net/card.htm>)

Florence Nightingalová začala tím, že objednala tři sta hrubých kartáčů. Zajistila organizování ošetrovatelské služby, zavedla do provozu prádelnu, dietní kuchyni, hygienická zařízení, postarala se o dostatečné zásoby potravin, prádla pro personál a vojáky, o vybavení laboratoří. Nastolila hygienická pravidla. Podávala stravu třikrát denně. Během šesti měsíců, kdy musela navíc překonávat odpor vojenských činitelů, dokázala, že se úmrtnost ze 42 % až 60 % snížila na neuvěřitelná 2 % a ke konci války dokonce na 1 %.

Hlavní asistentkou Florence Nightingalové byla paní Bracebridgeová. Ošetřující personál žil v jedné z rohových věží nemocnice ve Scutari, která byla známa jako věž ošetrovatelek. Obětavost a služba ošetrovatelek ovlivnily jak armádu, tak postoj britského parlamentu, který ocenil jejich význam jak pro Británii, tak pro kolonie.⁴⁷

The Lady-in-Chief – dáma náčelnice – jak Nightingalové říkali, se starala i o duševní potřeby vojáků. Umožnila jim psát domů. Zavedla systém, díky němuž

⁴⁷Pearn, J.: *Doctors and Nurses in the Crimean War*. AMAQ Clinical and Sc. Conference, St Petersburg, 10–17 Sept. 2005, p. 20. Dostupné z URL: <http://www.amaq.com.au> [cit. 25. dubna. 2006].

mohli posílat pravidelně peníze svým rodinám. Pro rekonvalescenty zřídila čítárnu, knihovnu a dokonce kavárnu a zajistila přednášky. Poprvé v historii pacienti dostávali nemocenské dávky. Po celodenní službě procházela nemocnicí a kontrolovala, zda je vše v pořádku. (Vysloužila si tak další přezdívku, The Lady-with-Lamp – „dáma s lampičkou“.) Na oplátku získala úctu a obdiv britských vojáků. „*Jaká to byla úleva, vidět ji procházet... Leželi jsme tam po stovkách, ale mohli jsme líbat její stín, když dopadl na polštář a zanechal naše hlavy znovu uklidněné*, píše voják o Nightingalové domů. A jiný: „*V těchto nemocnicích je to milosrdný anděl, aniž bych přeháněl. ... Když všichni lékaři odešli spát a tma se rozhostila nad mílemi vyčerpaných nemocných, mohli jste ji spatřit s lampičkou v ruce na jejích osamělých pochůzkách*. Zavedení ženského personálu do vojenské nemocnice mělo výjimečný úspěch.⁴⁸

Jako projev díky a uznání národa za tvrdou práci Florence Nightingalové a ošetrovatelk byla v roce 1855 uspořádána veřejná sbírka, která Florence Nightingalové umožnila pokračovat v reformě civilního zdravotnictví v Británii.

Jako první v historii vytvořila a prakticky využila grafy a diagramy, které prezentovala v publikaci *Notes on Matters Affecting the Health, Efficiency, and Hospital Administration of the British Army. Founded Chiefly on the Experience of the Late War* (zkrác. uváděno jako *Zápisky o armádě a nemocnici*). Ačkoli nikdy nebyla v Indii, stala se reformátorkou vojenství a zdravotnictví v této oblasti. Stala se konzultantkou pro zdravotní péči o raněné a nemocné vojáky v občanské válce ve Spojených státech amerických, ve francouzsko–pruském konfliktu, ve válce v Egyptě, Súdánu a v jižní Africe.⁴⁹

⁴⁸ Tóthová, V. a Volný, H.: Dáma s lampičkou. *Florence*, 5. 5. 2006. Dostupné z URL: <http://www.florence.cz/cislo.php?stat=172> [cit. 25. dubna 2006].

⁴⁹ tamtéž

© NPG 05364

Lady-with-Lamp

(<http://www.npg.org.uk/live/search/portrait.asp?search=sp&sText=nightingale>)

Nemocnice ve Scutari

(<http://www.antiquemapsandprints.com/SCANS/SCANS122.htm>)

Papírová lucerna používaná Florence Nightingalovou v roce 1855

(<http://www.nationalarmymuseum.ac.uk/exhibitions/ /changingTheWorld/page2-3.shtml>)

5. 4 Návrat do Anglie

Když se Florence Nightingalová čtyři měsíce po podepsání mírové smlouvy v dubnu 1856 vrátila z krymské války domů, skryla se před veřejností. Působení ve válce si vybíralo svou daň. Postupně onemocněla cholerou, úplavicí, revmatismem a horečkami. Historici se domnívali, že trpěla také posttraumatickým syndromem a syndromem z vyčerpání.

V prosinci 1856 pak dala podnět ke vzniku *Královské komise pro vyšetření zdravotního stavu britské armády*. Předsedou se stal Sidney Herbert. Florence Nightingalová opět zmizela ze scény a stala se hybnou silou v pozadí. Pro svůj příspěvek k armádním a srovnávacím nemocničním statistikám se v roce 1860 stala první ženskou členkou *Královské statistické společnosti*. Největším úspěchem Florence bylo povznesení ošetřovatelství na respektované povolání. Díky ní se stalo váženou a uznávanou ženskou profesí. V roce 1859 publikuje *Notes on hospitals (Poznámky o nemocnicích)*.

Z výnosu veřejné sbírky založila v roce 1860 při nemocnici svatého Tomáše (*St. Thomas Hospital*) první ošetřovatelskou školu – *Florence Nightingale Training School for Nurses (Škola F. N. pro zdravotní sestry)*. Ředitelkou školy se stala hlavní sestra nemocnice Sarah Wardroperová. Studentky absolvovaly roční školení, jež zahrnovalo teoretické kurzy a tvrdou práci pod dohledem zkušené zdravotní sestry. „Slečna Nightingalová“, jak se jí vždy říkalo, pečlivě prohlížela pracovní zápisky z praxe studentek. Absolventky byly zařazeny na tři roky do práce v nemocnici jako „ošetřovatelky na zkoušku“. Teprve potom odcházely do dalších nemocnic.

V roce 1860, jak uvádí britský historik Roy Porter (1946–2002), „... Nightingalová propagovala ošetřovatelství jako velmi ctihodné povolání pro ženu a zdůrazňovala povinnost při jeho výkonu sloužit nemocným a dodržovat subordinaci lékaře a nadřízených ošetřovatelek. Propagovala dva stupně v péči o nemocné. Ke studiu ošetřovatelství byly přijímány v první úrovni dívky a ženy ze zámožných rodin, a to jako platící, a zůstávaly po dobu dvou let pracovat v nemocnici. Ve druhé úrovni pak byly přijímány praktikantky, tj. dívky ze skromnějších poměrů s odpo-

vídající povahou a předpoklady pro povolání ošetřovatelky. Školení probíhalo rok, a to v nemocnici sv. Tomáše. Florence vychovala řadu učitelek a administrátorek.⁵⁰

Od roku 1872 se Florence Nightingalová více věnovala organizaci školy. Na závěr studia vždy předávala absolventkám knihu a zvala je na šálek čaje. Vyškolené ošetřovatelky byly posílány do nemocnic po celé Británii i v zahraničí, aby zde pomáhaly zakládat další školy ošetřovatelství po londýnském vzoru. V roce 1860 byla publikována kniha *Notes on Nursing (Poznámky o ošetřovatelství)*, jako jedno z nejlepších děl Florence Nightingalové. Předkládala v něm principy ošetřovatelství: „svědomitě pozorovat a pečlivě sledovat pacientovy potřeby“.⁵¹ Tím byl položen základní kámen ošetřovatelství, který je stále platný. Publikace byla přeložena do jedenácti jazyků a vychází i dnes. Nightingalová důsledně věřila v sílu a moc faktů. Označila proto statistiku za nejdůležitější vědu ve světě. Ošetřovatelství nesporně předpokládalo obětavost, oddanost a disciplínu, ale současně vyžadovalo i odbornost. Historik Roy Porter uvádí, že: „...bylo mnohokrát řečeno a napsáno, že dobrou ošetřovatelkou může být každá žena. Florence Nightingalová je přesvědčena, že určit nejdůležitější prvky správného ošetřovatelství je téměř nemožné. Zatímco dříve se předpokládalo, že nejde o nic více než o podávání léků a přikládání obkladů, ve skutečnosti jde o správné využití kombinace čerstvého vzduchu, světla, tepla, čistoty, klidu, správného výběru a podávání stravy. Její úspěšná snaha o pozvednutí úrovně ošetřovatelství vyplývá z důrazu na důkladnou teoretickou i praktickou přípravu, jak uvedla i ve své knize *Notes on Nursing*.“⁵²

5.5 Statistika Florence Nightingalové

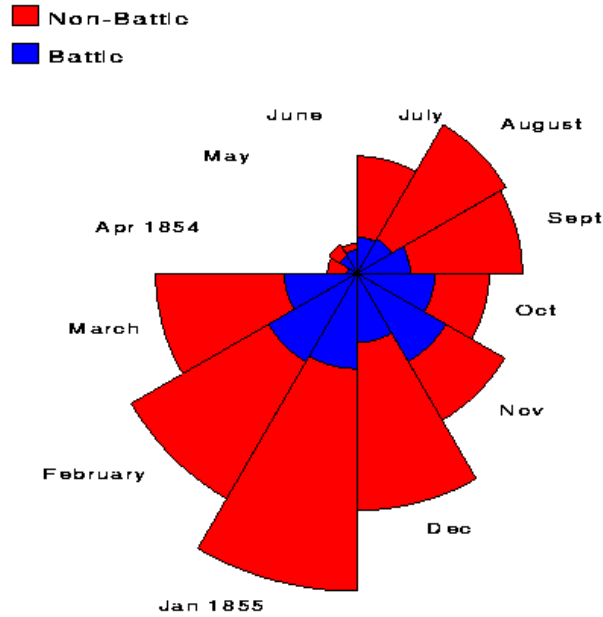
Na základě denních hlášení o ztrátách vojáků v britské armádě v krymské válce zpracovala Florence Nightingalová v roce 1858 statistiku *Notes on Matters Affecting the Health, Efficiency, and Hospital Administration of the British Army*.

⁵⁰ Porter, R.: *Největší dobrodíní lidstva : Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha : Prostor, 2001, s. 419–420.

⁵¹ tamtéž, s. 419

⁵² tamtéž, s. 419

Causes of Mortality in the Army in the East April, 1854 to March 1855

From: F. Nightingale, "Notes on Matters Affecting the Health, Efficiency and Hospital Administration of the British Army", 1858

Poznámky o záležitostech ovlivňujících zdraví, schopnosti a nemocniční administrativu v britské armádě
(<http://www.lib.washington.edu/subject/statistics/>)

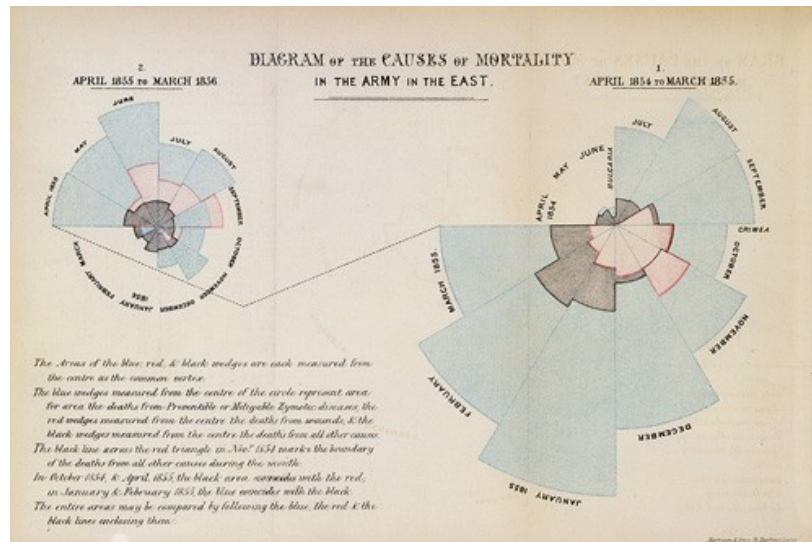
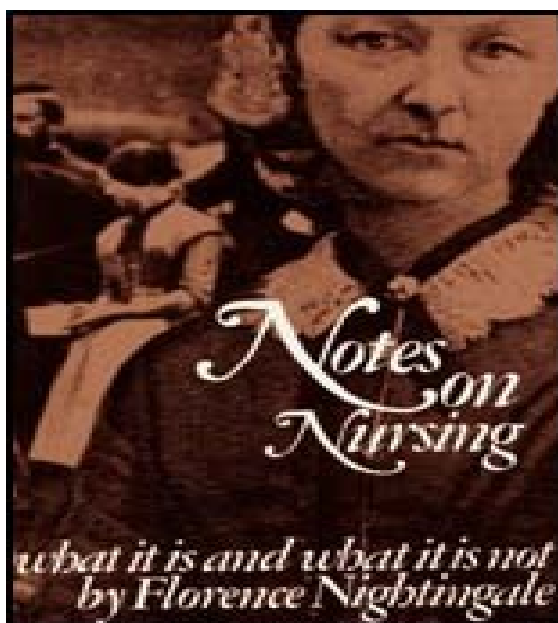

Diagram of the Causes of Mortality in the Army in the East
(<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Nightingale-mortality.jpg>)

5.6 Notes on Nursing (Poznámky o ošetřovatelství)

Notes on Nursing (Poznámky o ošetřovatelství)

(<http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/REnightingaleCA.htm>)

Dílo *Notes on Nursing (Poznámky o ošetřovatelství)* Florence Nightingalové bylo přeloženo i do češtiny. Vyšlo v edici Bibliotéka ženská roku 1874 pod názvem *Miss Florence Nightingale-ovy Kniha o ošetřování nemocných*.⁵³ Autorka zde píše: „...musíme nemocnému zajistit čistý vzduch a teplo. Vzduch má přicházet z venku, a to hlavně okny.“ (s. 15) ... „Okna musí být upravena tak, aby je nemocný sám otevřel po opuštění lůžka.“ (s. 17) ... „V létě mají být dokořán otevřená.“ (s. 19) ... „Starostlivá ošetřovatelka musí ustavičně střežit svého nemocného.“ (s. 23) ... „Proto všechny výměšky a výkaly je třeba okamžitě odstranit.“ (s. 30)

⁵³ Nightingale, F.: *Miss Florence Nightingale-ovy Kniha o ošetřování nemocných*. Praha : J. Otto, 1874. 187 s.

Obsah.

	Strana
Úvod	9
Provětrávání a teplo	14
Zdravé příbytky	33
Obezřelá dohlídka	49
O klidu	62
Pečujeme o rozmanitost a změnu	80
O stravě a potravě	88
Jaká má být strava nemocného	96
O postelích	108
Světlo	117
Čistota bytů	121
Čistota těla	129
Útěchy a dobré rady přátel a příbuzných	133
Pozorování nemocných	144
Rekonvalescence	171
Závěrek	176

Obsah českého překladu Notes on Nursing Florence Nightingalové:
Miss Florence Nightingale-ovy Kniha o ošetřování nemocných

Upozorňovala na pět základních činitelů ovlivňujících zdravý dům:

- čistý vzduch,
- čistá voda,
- čistá kanalizace,
- čistota (pořádek),
- světlo.

Pokud byla jedna podmínka zanedbávána, nemohl být příbytek v žádném případě zdravý. Nečistota se objevuje jak v domě, tak mimo dům. Nedostatek světla zastavil růst a vývoj těla a způsoboval nemoci plic a kostí hlavně u dětí.

Z kapitoly *Obezřelá dohlídka* cituji (s. 53): „...obavy, nejistota, dlouhé čekání, strach před náhlým překvapením škodí nemocnému víc než jiné namáhání. Jako příšery pronásledují ho někdy myšlenky znepokojující jeho mysl, způsobující v jeho nitru nejstrašnější pocity. Hled'te, aby vám bylo hlavním pravidlem zbavit nemocného takových pocitů co nejčastěji.“ Tyto pokyny jsou stále platné. **Dále**

Florence Nightingalová uvádí, že ošetřovatelce se neukládá jiná práce než ošetřování nemocných. Pokud někdo potřebuje pomocníci, měl by si ji opatřit.

V publikaci se dále věnovala působení klidu na pacienta. Zbytečný hluk a nepokoj dráždí nemocného a je pro něj škodlivý a nepříjemný. Pacient by neměl být vyrušován ze spaní. Dobrá ošetřovatelka se také stará o to, aby dveře a okna nevrzaly. Po chodbách bychom měli chodit klidně a nemluvit příliš hlasitě.

Florence Nightingalová tvrdila, že je třeba pečovat o rozmanitost a změnu. Účinek krásných předmětů a skvělých barev působí pozitivně na psychiku nemocného. Nemocní, kteří byli odkázáni na jedinou místnost, trpěli zádumčivostí a sklíčeností. Doporučovala pacientům číst, psát a zabývat se ručními pracemi.

Florence Nightingalová se zaměřila i na **jídlo a diety**. Hodně nemocných zahynulo hladem, ovšem ne kvůli nedostatku potravy, ale protože nebyly známy způsoby, jak tuto stravu požívat. Doporučovala podávat každou hodinu několik lžic polévky s vajíčkem, trochu teplého vína a do něho zamíchat trochu škrobové mouky arrow root.⁵⁴ Ošetřovatelkám nařizovala každou třetí hodinu podávat nemocnému šálek posilujícího čaje. Pokud to jeho žaludek nesnesl, tak podávat nápoj každou hodinu po jedné lžici. Strava pro nemocného by měla obsahovat polévky, maso, mléko, mléčné výrobky, máslo, sýry a arrow root.

V dalších kapitolách uvádí pravidla, kterými lze nemocnému zabezpečit **pohodlí na lůžku**, dostatek světla, tělesné čistoty i čistoty prostředí, duševní podporu. Dle Nightingalové světlo zbavovalo nemocného tělesné a duševní skleslosti. Pro nemocného je důležitá podpora rodiny a přátel. Uvádí (s. 142): „...nemocní nechtějí, abyste byli zarmoucení, plakali a naříkali nad nimi ... chtějí spíše, abyste byli čilí, veselí a činní ... nemilují zádumčivost a nepřejí si domlouvání a radění, jehož se jim dostává až příliš mnoho od každého, kdokoli se k nim blíží.“ Při pozorování nemocných si ošetřovatelka všímala, jaké příznaky naznačují zlepšení nebo zhoršení nemoci.

⁵⁴ arrow root – „šípový kořen“; míněn patrně marantový škrob získávaný z kořene západoindické rostliny *Maranta arundinacea*, příp. *M. indica*

Ošetřovatelka musí být osobou spolehlivou a důvěryhodnou. Ke svému povolání má mít úctu, protože drahý dar života byl úplně vložen do jejích rukou. Měla by být rozumnou a bedlivou pozorovatelkou a ženou skromnou a jemnocitnou.

Florence Nightingalová a její publikace o nemocničním plánování a organizaci hluboce ovlivnily Anglii i svět. Podobně jako její přítel, zdravotní reformátor Erwin Chadwick, byla F. Nightingalová přesvědčena, že infekce vzniká spontánně ve špinavých a špatně větraných objektech.⁵⁵

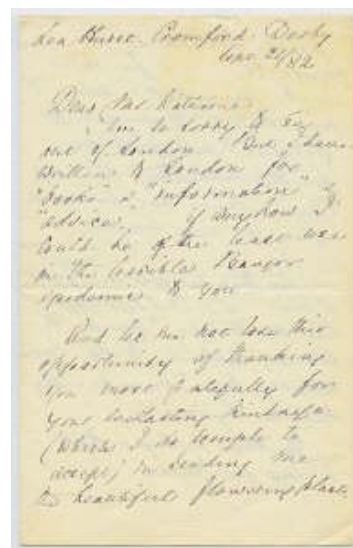
Upozorňovala na nutnost pečlivého zachování lékařských ordinací. Zdůrazňovala potřebu jednat s nemocným jasně a přesně. Zaváhání ani nerozhodnost ošetřujícího personálu nejsou na místě. To vše bylo již dávno doporučováno lékařům velkým Hippokratem.

5.7 Komunitní ošetřovatelství

V roce 1861 britský politik William Rathbone (1819–1900) zakládá systém oblastního komunitního ošetřovatelství, a to ve spolupráci s F. Nightingalovou.

V roce 1886 byla v Londýně zřízena *Asociace oblastního komunitního ošetřovatelství*. První vrchní ředitelkou byla slečna Florence Leeová, absolventka Nightingale School.⁵⁶

Část dopisu Florence Nightingalové členu parlamentu Williamu Rathbone o epidemii tyfu z Bangoru (Wales)
(<http://www.gtj.org.uk/en/item1/7275>)

⁵⁵ Adámek, J.: První mezi sestrami. *Zdravotnická pracovnice*, 1988, 38, č. 7, s. 401.

⁵⁶ Tóthová, V. a Volný, H.: Dáma s lampičkou. *Florence*. 5. 5. 2006. Dostupné z URL: <http://www.florence.cz/cislo.php?stat=172> [cit. 26. dubna 2006].

5.8 Závěr života Florence Nightingalové

V roce 1865 se usadila v domě č. 10 na South Street Mayfair v západním Londýně. Ačkoliv byla Florence Nightingalová po mnoho let invalidní, neúnavně vedla kampaně za zlepšení veřejného zdraví. Neměla zájem o post celebrity. Chtěla pokračovat v klidu a míru ve své práci. Odmítala fotografie, neposkytovala rozhovory a vyhýbala se všemu, co nebylo přímo spojeno s její prací. Intenzivně studovala příčiny dětské úmrtnosti. V roce 1871 publikovala *Introductory Notes on Lying-in Institution (Zápisky o šestinedělí v nemocnici)*. Byla iniciátorkou vzniku a hlavním organizátorem *Britské asociace sester* (1887).

Celkem zveřejnila 200 publikací – knih, brožur, zpráv. V roce 1883 jako uznání za činnost obdržela od královny Viktorie *The Royal Red Cross (Řád Královského Červeného kříže)*. Ve stáří byla vyznamenána mnoha oceněními včetně britského *Řádu za zásluhy* v roce 1907, a stala se tak jeho první nositelkou.

Od roku 1857 byla invalidní (bylo jí pouhých 37 let). V roce 1897 definitivně ulehla na lůžko, na něž byla upoutána do konce života. Velice se jí zhoršoval zrak a posledních deset let byla zcela nevidomá. Zemřela doma ve věku devadesáti let dne 13. srpna 1910.

Podle svého přání byla pohřbena v kostele St. Margarety, East Wellow v Embley, blízko domu svých rodičů. Prozíravé reformy Florence Nightingalové ovlivnily moderní zdravotní péči a spisy dosud slouží jako zdroje informací pro zdravotní sestry, manažery i úředníky. Cílem Florence bylo vzdělávat ošetřovatelky, které by pak samy řídily a vychovávaly další neškolené ženy. Nightingalová toužila dosáhnout toho, aby ošetřovatelství v nemocnicích přestali vykonávat muži a bylo předáno do rukou žen. Měla nezkrotnou vůli. Byla přísná, upjatá, ale skvělá organizátorka.⁵⁷

Úspěšně provedla řadu změn v nemocnici svatého Tomáše, na tehdejší dobu revolučních. Zavedla výtah na dopravu jídla z kuchyně přímo na oddělení, aby

⁵⁷ Florence Nightingale. In Florence Nightingale Museum. Dostupné z URL: <http://www.florence-nightingale.co.uk/flo2.htm> [cit. 26. dubna 2006].

ošetřovatelky nemusely chodit po schodech s každým pokrmem zvlášť. Vymyslela a nechala instalovat signalizační systém od lůžka pacienta se zvonkem na chodbě. Nechala rozvést teplou tekoucí vodu do každého patra nemocnice. Upřednostňovala pavilónový typ zařízení, ve kterém byli pacienti separováni podle chorob. Postupně se stala odborníkem na nemocniční péči a veřejné zdravotnictví.⁵⁸

Na jaře roku 2002 v soutěži BBC *100 Greatest Britons (100 největších Britů)* obsadila Florence Nightingalová 52. příčku.

5.9 Medaile Florence Nightingalové

Na návrh 8. Mezinárodní konference *Červeného kříže* v roce 1907 v Londýně a z usnesení *Mezinárodní konference Červeného kříže* v roce 1912 ve Washingtonu byl ustanoven fond za přispění národních společností *Červeného kříže* k udělování *Medaile Florence Nightingalové*. Medaile je udělována nejobětavějším dobrovolným ošetřovatelkám z celého světa. Také v České republice máme ke konci roku 2005 již 24 nositelek tohoto vysokého mezinárodního ocenění, udělovaného *Mezinárodním výborem Červeného kříže* v Ženevě každé dva roky.⁵⁹

Na přední straně medaile (avers) je portrét Florence Nightingalové a slova „Ad memoriam Florence Nightingale 1820–1910“. Na zadní straně (revers) nápis „Pro vera misericordia et cara humanitate perennis decor universalis“ (Na věčnou a všeobecnou čest za opravdové milosrdenství a vzácnou lidskost). Uprostřed je vyryto jméno nositelky řádu a datum udělení medaile.

Avers Medaile Florence Nightingalové
([http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/22606/
title/INT-Medaile-MCK-Florence-Nightingale](http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/22606/title/INT-Medaile-MCK-Florence-Nightingale))

⁵⁸ Jarošová, D.: Florence Nightingalová – průkopnice moderního ošetřovatelství. *Ošetřovatelství*, 2001, 3, č. 1–2, s.3–5.

⁵⁹ Švejnoha, J.: *Červený kříž a Červený pulmšic*. Praha : Úřad Českého červeného kříže, 2006, s. 9.

5.10 Srovnání Mary Seacolové a Florence Nightingalové

Jamajská ošetřovatelka a podnikatelka Mary Seacolová se stala uznávanou díky službě britským vojákům v průběhu krymské války. Současníkům známá „Mrs. or Mother Seacole“ (paní nebo matka Seacolová) byla rychle zastíněna Angličankou Florence Nightingalovou.

Autoři jednotlivých článků (*Bassett, Davis, Iveson-Iveson*) srovnávali činnost obou žen.⁶⁰ Nightingalová je známa po celém světě, zatímco Seacolová po třiceti letech upadla v zapomnění. Obě sloužily v krymské válce a obě v péči o nemocné a zraněné vojáky dělaly vše, co bylo v jejich silách. Florence Nightingalová byla Angličanka a měla podporu britské vlády. Mary Seacolová, kreolka z Jamajky, oporu v tomto smyslu neměla. Hlavním důvodem odmítání Mary Seacolové patrně byla předpojatost. Některé články v novinách a časopisech pro zdravotní sestry (*New Statesman, Nursing Standard, Nursing Mirror*) uvádějí, že odmítnutí Mary Seacolové bylo i chybou Florence Nightingalové.⁶¹

Článek v britských novinách (*New Statesman*) konstatoval, že Seacolová byla nucena s Nightingalovou soupeřit, či práce byla lépe provedena. Nightingalová viděla v Seacolové nezávislého a silného soupeře. Podivnost soupeření je o to větší, že na Krymu mohlo ošetřovatelskou péči provádět množství sester. Avšak jedním z hlavních cílů Nightingalové bylo udělat z ošetřovatelství „respektovanou profesi“.⁶² Znamená to snad, že by přibrání Mary Seacolové do týmu ošetřovatelek ubralo profesi na repektu?

Jedinečnost zásluh Florence Nightingalové by šlo zpochybňovat tvrzením, že Seacolová neváhala jít na bojiště a zmírnit utrpení před přicházející smrtí, zatímco Nightingalová pracovala daleko od frontové linie, jakkoli zajišťovala celé spektrum administrativních činností. Příchodem na Krym však Florence Nightingalová pocho-

⁶⁰ Seaton, Helen J.: *Another Florence Nightingale? The Rediscovery of Mary Seacole*. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 15. března 2006].

⁶¹ Bassett, C.: Mary Seacole : The forgotten founder. *Nursing Standard*, 1992, 6, 44–45. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 15. března 2006].

⁶² Iveson–Iveson, J.: The forgotten heroine. *Nursing Mirror*, 1983, 157, p. 44–47. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 15. března 2006].

pila, že překonat problémy v byrokracii armádní lékařské služby a založit ženskou ošetrovatelskou skupinu bude důležitější než momentální individuální péče o pacienta. Mohla tak využít svého značného vzdělání, organizačních schopností i kontaktů.

Florence Nightingalová byla kritizována v ošetrovatelském periodiku *Nursing Mirror*, že nebyla progresivnější. Mary Seacolová byla silnější v aktivitách, jako je přímá péče o pacienta, měla skutečně více praktických ošetrovatelských zkušeností, zvláště s tropickými nemocemi. Byla podnikatelkou, která své schopnosti a finanční prostředky získané obchodní činností využila k ošetrovatelské praxi.

Nelze říci, že by se Mary Seacolové nedostalo pozornosti a úcty po návratu z krymské války. Je možné, že postupné zapomínání na její zásluhy souvisí i s tím, že publikovala jedinou, a to vzpomínkovou knihu, zatímco odborná publikace *Notes on Nursing* (1860) působila v roce 1900 jako bible ošetrovatelství. Uvědomme si, že Florence Nightingalová zveřejnila na dvě stě svých prací, založila ošetrovatelské školství či svými statistikami dokázala nedostatečnost nemocniční hygieny v polních podmínkách aj. To vše pomohlo zachovat její odkaz.

K efektivnímu poskytování zdravotní péče je nutné obojí – fungující administrativa i znalosti v ošetrování nemocných. Obě ženy k vývoji ošetrovatelství přispěly svým dílem a doufejme, že v uznání jejich zásluh je místo pro obě.⁶³

Velkou shodou okolností obě ženy, které byly ke své činnosti motivovány shodným cílem, žily ve stejném období.⁶⁴ Společně jim bylo, že viktoriánská Anglie odmítala přijmout jejich rozhodnutí stát se ošetrovatelkou, příp. stát se ošetrovatelkou na Krymu. Přesto si obě svůj záměr prosadily.

⁶³ Iveson–Iveson, J.: A pin to see a peep show. *Nursing Mirror*, 1984, 158, p. 36. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 21. března 2006].

⁶⁴ Okokon, S.: *Black Londoners : 1880–1990*. Phoenix Mill, Gloucestershire : Sutton Publishing, 1998. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 21. března 2006].

6. NIKOLAJ IVANOVIČ PIROGOV (1810–1881) A VELKOKNĚŽNA JELENA PAVLOVNA (1807–1873)

6.1 Dětství a dospělost Nikolaje Ivanoviče Pirogova

Nikolaj Ivanovič Pirogov (1810–1881)

(http://en.wikipedia.org/wiki/Nikolay_Ivanovich_Pirogov)

Narodil se 13. listopadu 1810 v Moskvě jako syn státního úředníka, který pracoval v moskevském zásobovacím skladu. Ze čtrnácti dětí zůstalo naživu šest, tři synové a tři dcery. Narodil se jako poslední.⁶⁵ Brzy se naučil číst a vynikal ve studiu cizích jazyků.

Otec zemřel v roce 1824 a rodinu zanechal nezaopatřenou. Rodinný lékař profesor anatomie a fyziologie na moskevské univerzitě Efrem Mukhin (1766–1850) zařídil, aby Pirogov v roce 1825 začal studovat na lékařské fakultě v Moskvě.

Bylo mu pouhých čtrnáct let, zatímco předpokládaný vstupní věk na fakultu byl šestnáct let. Pirogov si vybral chirurgii. Během čtyř let na univerzitě se účastnil

⁶⁵ Pirogov, N. I.: *Otázky života : Deník starého lékaře*. 1. část. Praha : Dr. Ant. Hajn, 1911, s. 68.

pouhých dvou operací a žádnou nevykonal samostatně. Nicméně získal kvalitní teoretickou přípravu.⁶⁶

Pirogov říká: „Chirurgie, předmět, kterým jsem se v Moskvě téměř vůbec nezabýval, byla pro mne v té době vědou nenázornou a vůbec ne pochopitelnou. O cvičení v operacích na mrtvém těle nebylo ani potuchy, z operací na živých se mi přihodilo vidět jenom několikrát litotomii u dětí a jenom jednou jsem viděl amputovanou nohu. Tak jsem skončil studia, neprovedl jsem ani jediné operace, nevyjímaje pouštění žilou a vytrhávání zubů. A nejenom na živém, ale ani na mrtvém těle jsem neprovedl ani jediné, ba ani neviděl jediné operace, provedené na mrtvém těle.“⁶⁷

Ve svých dvaceti šesti letech Pirogov přijal místo chirurga na německé univerzitě v Dopratu (dnes Tartu, město v Estonsku), kde pracoval od roku 1836 do roku 1840. V roce 1840 oslovil Pirogova ministr Kleinmichel a nabídl mu místo primáře chirurgie v nemocnici o 1000 lůžkách ve vojenské akademii armádní medicíny v Petrohradě.

Před Pirogovovým příchodem byly hygienické poměry ve vojenské nemocnici hrozná. Sály pro nemocné měly kapacitu 60 až 100 lůžek. Větrání naprosto nedostatečné, na chodbách nesnesitelný zápach toalet. Nedbalost a nesevdomitost lékařů spojená s nedostatkem smyslu pro čistotu a odpovědnost. Stejně si počínali při vydávání léků. Vrcholem všeho byla strava. Ke všemu všichni bez rozdílu kradli. Tato nemocnice byla „Augiášovým chlévem“. Pirogov nahrazoval masti používáním zásypů. Jako antiseptika používal prášek červené a sražené rtuti. Vystihl léčebný účinek chininu u infekčních nemocí.⁶⁸ Pracoval v nevytopeném a chudě vybaveném suterénu. Provedl nespočet operací a 12 000 pitev v anatomické patologii.⁶⁹

⁶⁶ Nikolai Ivanovich Pirogov. Dostupné z URL: <http://www.whonamedit.com/doctor.cfm/2627.html> [cit. 26. března 2006].

⁶⁷ Pirogov, N. I.: *Otázky života : Deník starého lékaře*. Přel. Václav Veit. 1. část. Praha : Nakl. Dr. Antonín Hajn, 1911, s. 284.

⁶⁸ Adámek, J.: *Nikolaj Ivanovič Pirogov*. Praha : Zdravotnické nakladatelství, 1950, s. 36.

⁶⁹ Nikolai Ivanovich Pirogov. Dostupné z URL: <http://www.whonamedit.com/doctor.cfm/2627.html> [cit. 18. dubna 2006].

6.2 Činnost za krymské války

Založení ošetřovatelství jako civilní profese lze datovat do období krymské války. V září 1854 napsal Pirogov velkovévodkyni Jeleně Pavlovně, že má plán založit společnost žen, která by pomáhala nemocným a raněným, a vyzval ji k výběru personálu. Velkovévodkyně Jelena Pavlovna založila z vlastních zdrojů *Společenství sester Pozdvížení sv. Kříže* pro pomoc raněným a nemocným vojákům.⁷⁰

Historik J. V. Tarle uvádí: „V Sevastopolu leží dosud nemocní v nepořádku, slámy na slavníky není a stará, poloshnilá sláma se jen zlehka vysuší a znovu se použije do slavníků. Na otevřených vozech, bez kožichů se vezou nemocní, zůstávají bez noclehů, v otevřeném poli nebo v nevytopených tatarských chatách, zůstanou mnohdy po tři dny bez jídla a bez příkrmu. Cupaniny a obvazů nebylo nikdy pro raněné dostatek. Obvazy se sotva vyperou a ještě mokřých se jich znovu používá.“⁷¹

V září 1854 zemřelo v Sevastopolu tisíce raněných. Pirogov požádal o vyslání do války. Díky pomoci velkovévodkyně Jeleny Pavlovny, průkopnice v organizování ošetřovatelské péče ve válce, byla žádost akceptována. Doprovázen několika dalšími lékaři a v čele skupiny *Krestovozdvíženskoj obščiny sester Miloserdija (Společenství sester Pozdvížení sv. Kříže)* vyrazil Pirogov 9. listopadu 1854 na Krym.⁷²

Jako „chirurgický generál“ sloužil Pirogov na Krymu čtrnáct měsíců od roku 1854. Lazarety byly zřízeny ve stanech stanového městečka blízko Sevastopolu. Po celou dobu sloužil v páchnoucí nemocnici raněným, u jejichž postelí probděl celé dny a noci. Nocoval s evakuovanými pod širým nebem v dešti i zimě, konaje svou lékařskou povinnost. Měl v celém táboře pověst kouzelníka, který dovede vrátit život. A to zpočátku naráželi Pirogov i ošetřovatelky na velkou nevoli generality.

Ve druhém svazku knihy *Krymská válka* Tarle dále uvádí: „Námořníci, vojáci i mnoho řadových důstojníků byli v pravém slova smyslu ponecháni osudu. Neměli

⁷⁰ Nikolai Ivanovich Pirogov. Dostupné z URL: <http://www.whonamedit.com/doctor.cfm/2627.html> [cit. 14. dubna 2006].

⁷¹ Tarle, J. V.: *Krymská válka*. Sv. 2. Praha : Naše vojsko, 1951, s. 294–295.

⁷² Pirogov, N. I. *Otázky života : Deník starého lékaře*. Praha : Nakl. Dr. Antonín Hajn, 1911, s. 68.

organizovaně řízenou dodávkou potravin ani nebyli zajištěni léčebnými prostředky a zdravotnickou technikou. Pirogov i obětavé milosrdné sestry záviseli na týlu.⁷³

Při ošetřování raněných dohlížely ošetřovatelky v lazaretech na pořádek, čistotu, jídlo, pití, oděvy a léčiva. Tragédie krymské války Pirogovem otřásla, neboť na vlastní oči viděl následky nepřipravenosti a nedbalosti. Došel k přesvědčení, že příčinou je nedostatek vzdělání národa.

6.2.1 Použití anestezie ve válce

Prvním obhájcem anestezie byl bostonský lékař William Morton (1846). Anestezie byla poprvé použita v mexicko–americké válce v letech 1846–1848, ale v užívání se nepokračovalo kvůli komplikacím – silnému krvácení. Před krymskou válkou nebyla anestezie na Západě akceptována i přes publicitu úspěšného léčení syna královny Viktorie pomocí chloroformu dne 7. dubna 1853.

William Morton (1819–1868)

(<http://www.generalanaesthesia.com/images/william-morton.html>)

Použití chloroformu a éteru bylo známé jen ze zpráv o zneužití při loupeži a znásilnění.⁷⁴ V Evropě byla anestezie poprvé aplikována v roce 1847 ve Skotsku a poté v Rusku Pirogovem. Pirogov v témže roce zpracoval teorii použití anestezie – před aplikací na pacientovi ověřoval anestezii na zvířatech a na sobě. Svůj způsob

⁷³ tamtéž, s. 109

⁷⁴ Pearn, J.: *Doctors and Nurses in the Crimean War*. AMAQ Clinical and Scientific Conference, St Petersburg, 10–17 Sept. 2005, p. 15. Dostupné z URL: <http://www.amaq.com.au> [cit. 18. 4. 2006].

použití publikoval v Petrohradu dvanáct měsíců po lékaři Williamu Mortonovi.⁷⁵ Kavkazským tažením v roce 1847 počala činnost Nikolaje Ivanoviče Pirogova v oblasti válečné chirurgie. Použil anestezii éterem; za účelem rektální anestezie sestrojil zvláštní přístroj klisopomp.⁷⁶ Pirogov používal anestezii éterem i na Krymu; provedl přibližně 100 000 operací. Tam chtěl, jak uvádí Arnold Guy v *Historical dictionary of the Crimean war*, „...aby anestezie byla použita pro každého“.⁷⁷

Ve druhém roce války oznámili Francouzi, že použili anestezii chloroformem při 25 000 operací.⁷⁸

Naproti tomu Britové byli v používání anestezie konzervativní a netajili se tím. Britští chirurgové byli toho názoru, že „...drastické použití nože může působit jako efektivní stimulace, a proto je lépe slyšet muže křičet než vidět, jak se potichu ukládají do hrobu.“⁷⁹

6.3 Velkokněžna Jelena Pavlovna (1807–1873)

Další významnou postavou krymské války byla velkokněžna Jelena Pavlovna. Narodila se jako princezna Charlotte von Württemberg⁸⁰ ve Stuttgartu 9. ledna 1807. Dne 19. února 1824 se v Petrohradu vdala za velkovévodu Michaila Pavloviče.

V tom období přestoupila na ruskou ortodoxní víru a změnila své jméno na Jelena Pavlovna. Dne 9. září 1849 zemřel manžel při pádu z koně. Sama pokračovala v charitní práci v Petrohradu. Založila soukromý orchestr, kde hrál i Franz Liszt. Tvrdě pracovala za zrušení nevolnictví a svobodu svým nevolníkům dala dříve, než bylo nevolnictví zrušeno v celé zemi (1861).

⁷⁵ tamtéž, s. 15

⁷⁶ Adámek, J.: N. I. Pirogov. *Zdravotnická pracovnice*, 10, 1960, č. 7, s. 442–443.

Adámek, J.: Ze sevastopolských dopisů N. I. Pirogova. *Zdravot. pracovnice*, 17, 1967, č. 11, s. 632–634.

⁷⁷ Guy, A.: *Historical dictionary of the Crimean war*. London : The Scare Crow Press, 2002, s. 124.

⁷⁸ Tarle, J. V.: *Krymská válka*. Sv. 2. Praha : Naše vojsko, 1951, s. 274.

⁷⁹ Nikolai Ivanovich Pirogov. Dostupné z URL: <http://www.whonamedit.com/doctor.cfm/2627.html> [cit. 22. dubna 2006].

⁸⁰ Charlotte von Württemberg. Dostupné z URL: <http://www.emecklenburg.de/Niklot/i0317.htm> [cit. 25. března 2007].

Jelena Pavlovna (1807–1873)

(http://www.sygeplejersken.dk/nh/manuel/billedgalleri_1.htm)

Velkovévodkyně Jelena Pavlovna organizovala přímo na Krymu první využití ošetřovatelek ve válce při péči o raněné a nemocné. Významně se podílela na konstituování ošetřovatelství jako profese. Zemřela v roce 1873.⁸¹

Marta Staňková v publikaci edice *České ošetřovatelství* uvádí: „Kněžna Jelena Pavlovna se v době krymské války obrátila k ruským ženám a založila *Společenství sester Pozdvižení sv. Kříže*. Členek bylo kolem 200 a vybavila je jednotnými stejnokroji. Pod vedením Jeleny Pavlovny zachránily život mnoha mladým vojákům. Vedoucí transportní sekce byla Jekatěrina Bakunina.“⁸²

Jelena Pavlovna vyhledala řadu obětavých a životem zklamaných žen a vytvořila družinu třiceti dvou ošetřovatelek. (Počet odpovídal struktuře tehdejší pěší čety.) Objevila se první ošetřovatelská uniforma. Ošetřovatelky nosily hnědé šaty s bílými manžetami a dále čepečky na předepsaném prostém hladkém účesu, bílé zástěry s velkými kapsami a přes to šedý plášť podle vzoru zavedeného u pěchoty. Před odjezdem na frontu složily přísahu na jeden rok služby v polní nemocnici. Po slibu dostaly první ošetřovatelský odznak v historii, kterým byl zlatý kříž. Nosily ho kolem krku na světle modré stuze *Řádu Ondřeje Prvozvaného*. Každá ze zdravotnic absolvovala 24hodinovou stáž v nemocnici. Seznámila se s prostředím nemocných a s obvazovou technikou.⁸³

⁸¹ Guy, A.: *Historical dictionary of the Crimean war*. London : The Scare Crow Press, 2002, s. 116.

⁸² Staňková, M.: *Galerie historických osobností*. Brno : IDVPZ, 2001, s. 68–69.

⁸³ Knobloch, J.: *Sestra v historii. Zdravotnická pracovnice*, 1988, 38, č. 12, s. 736.

První skupina ošetřovatelek přijela pod vedením vdovy po kapitánovi Alexandry Stakovičové do krymského města Simferopolu 11. prosince 1854. Město bombardovaly britské jednotky.

Ruské ošetřovatelky pracující na Krymu pocházely z různých společenských vrstev. V dopise manželce Pirogov píše, že jakmile Jelena Pavlovna přijela, horlivě se dala do práce... „...ve dne v noci zůstává v nemocnici, pomáhá při obvazování, pomáhá při operacích, nosí pacientům čaj a víno, dohlíží na obsluhu, sluhy i na lékaře. Přítomnost žen, čistota a soucit probudily k životu trpící závojem těžkomyslnosti.“

Milosrdné sestry zorganizované Jelenou Pavlovnou pracovaly horlivě a obětavě. Co však mohly dělat a co mohl změnit sám Nikolaj Ivanovič Pirogov, když peněžité částky povolené na provoz nemocnic beztretně rozkrádali intendanti, „pohlaví zdravotnické služby, velmi hospodární generálové a skromní správci nemocnic?“

Práce ošetřovatelek na Krymu výrazně ovlivnila postoje žen v celém Rusku. V té době byla řada žen odhodlána jet na Krym pomáhat v nemocnicích. Proto druhá, třináctičlenná skupina ošetřovatelek přijela již 25. ledna 1855. Vedla je ošetřovatelka M. Merkulová. O několik dní později přijelo osm žen vedených ošetřovatelkou J. M. Bakuninovou. Poslední, devatenáctičlenná skupina vedená ošetřovatelkou Budbergovou přijela 9. dubna.

Jekatěrina Michailovna Bakuninová

(http://www.sygeplejersken.dk/nh/manuel/billedgalleri_1.htm)

Nejznámější se stala Jekatěrina Michailovna Bakuninová, která byla popsána jako „optimálně vhodná“ ošetřovatelka. Ženy pracovaly v městech Bachčisaraj, Simferopol, Perekop, Nikolajev a Sevastopol. Nebyly chráněny před všemožnými

nemocemi, a tak jich v Simferopolu šest zemřelo. Po válce byly všechny navrženy na vyznamenání medailí *Za obranu Sevastopolu*.

Ruské ošetřovatelky v krymské válce v letech 1854–1856
(<http://www.histomed.kiev.ua/agapit/ag78/ag78-53e.html>)

6.4 Období po krymské válce

Deset let po krymské válce byly zformulovány mezinárodní humanitární zákony (tzv. válečné zákony) a *Ženevské konvence*. V roce 1864 založil Švýcar Henri Dunant (nositel vůbec první Nobelovy ceny za mír z r. 1901) mezinárodní organizaci *Červený kříž*. Pro Jelenou Pavlovnou to byl impuls k tomu, aby ruský *Červený kříž* založila právě ona.

Krymská válka představovala značnou osobní odvalu lékařského a ošetrovateľského personálu. Byla příkladem toho, že válka paradoxně mohla přispět k pokroku. Lékařské plánování a zdravotnické zabezpečení mají základ i v krymské válce. Zdravotnickému zabezpečení bylo po válce na Krymu věnováno více pozornosti, anestezie našla své uplatnění.⁸⁴

⁸⁴ Pearn, J.: *Doctors and Nurses in the Crimean War*. AMAQ Clinical and Scientific Conference, St Petersburg, 10–17 Sept. 2005, p. 18. Dostupné z URL: <http://www.amaq.com.au> [cit. 14. 4. 2006].

Velkým odkazem krymské války bylo i založení profese ošetřovatelství tak, jak je známe dnes. Na tomto vývoji mají zásluhu zejména tři ženy – velkovévodkyně Jelena Pavlovna, Florence Nightingalová a Mary Seacolová. Ruské ošetřovatelky pracovaly pod palbou na bojišti, v malých zdravotních stanech. Z celkového počtu šedesáti osmi sester bylo při své práci sedmnáct zabito. Mary Seacolová pracovala jak v poli, tak v zázemí. Florence Nightingalová se svým týmem civilních sester a irských jeptišek poskytovala péči ve vojenské nemocnici v tureckém Scutari.⁸⁵

6.5 Pirogovova činnost po krymské válce

Pro dokreslení obrazu Nikolaje Ivanoviče Pirogova je třeba uvést i následující údaje. V roce 1856 se Pirogov vrátil do Petrohradu. Do roka je však pro své pokrokové názory zbaven místa na vojensko-chirurgické akademii. Zveřejňuje své názory na problémy v pedagogice, jež udělaly velký dojem. Odsoudil omezené možnosti vzdělávání chudých a neruských občanů a podporoval vzdělávání žen. Obhajoval založení gymnázií.

Po smrti cara Mikuláše I. byl ustaven do funkce vedoucího pro školní záležitosti na jihu Ruska. Dostal se však do konfliktu s generálním guvernérem Oděsy a v roce 1858 byl přemístěn na stejnou funkci do Kyjeva. Pro své svobodné myšlení byl odvolán (1861). Odstraňoval ze škol všechen formalismus a nastoloval ducha lásky, tolerance a pravdy. Jeho ideály předběhly dobu. V roce 1862 byl Pirogov jmenován vedoucím skupiny mladých Rusů studujících v zahraničí. Vraceli se jako budoucí učitelé. Když v roce 1862 během bitvy u Aspromonte (pohoří v Kalábrii na jihu Itálie) byl těžce zraněn italský národní hrdina Garibaldi, Pirogov ho úspěšně vyléčil. Před ním se o léčbu pokoušelo několik světových kapacit.

Bezprostředně po skončení krymské války vydává Pirogov *Voprosy žizni. Dnevnik starogo vrača (Otázky života. Deník starého lékaře, 1856; česky 1911)*.⁸⁶

⁸⁵ Pearn, J.: *Doctors and Nurses in the Crimean War*. AMAQ Clinic. and Scient. Conf., St Petersburg, 10–17 Sept. 2005, p. 3. Dostupné z URL: <http://www.amaq.com.au> [cit. 19. dubna 2006].

⁸⁶ Pirogov, N. I. *Otázky života : Deník starého lékaře*. Praha : Nakl. Dr. Antonín Hajn, 1911. 479 s.

Významné je zejména jeho slavné dílo o válečné chirurgii. Vychází roku 1864 v Lipsku německy (*Grundzüge der allgemeinen Kriegschirurgie*⁸⁷) a poté i rusky v letech 1865–1866 (*Načala obščej voenno-polevoj chirurgii; Základy všeobecné válečné chirurgie*).

Po návratu do Ruska v roce 1866 Pirogov žil na svém statku ve vesničce Višňa v Podolské gubernii na jižní Ukrajině (dnes Pirogovoje). Zřídil si zde malou chirurgickou nemocnici a psal pedagogická a filozofická díla. Dobrovolně vykonával funkci smírčího soudce. Višňu opustil pouze dvakrát, a to v roce 1870 a 1877. V roce 1870 odcestoval na bojiště francouzsko–pruské války jako představitel ruského *Červeného kříže* zjistit stav vojenských nemocnic. Jako první formuloval myšlenku „zachovat ze zraněného údu vše, co se zachránit dá“. Resekce kvůli zachování co největší části zdravého údu vytěsnila amputaci. Byl akceptován jeho návrh rozdělovat pacienty do malých skupin i třídění raněných na obvazišti. Podruhé odcestoval v roce 1877, aby pracoval jako chirurg v rusko–turecké válce o nezávislost Bulharska.

Nikolaj Ivanovič Pirogov zemřel na rakovinu hltnu 5. 12. 1881. Věděl, že operace by přinesla jen nová utrpení, a proto odmítl útěchu kolegů a odešel do Višni. Je zde i pochován. Po druhé světové válce ve Višni (Pirogovoje) vzniklo muzeum Nikolaje Ivanoviče Pirogova.⁸⁸

Pirogov zavedl ošetrovatelskou službu v poli údajně o rok dříve než Florence Nightingalová. Prosadil myšlenku uplatnění žen na bojišti a v deníku z období krymské války píše: „Jediné, co je v celém chaosu skutečně dobré, jsou milosrdné sestry. Dobré výsledky ukazují, že jsme dosud ignorovali skvělé vlohy našich žen. Při plnění svých povinností vynikají odvahou, trpělivostí a houževnatostí.“⁸⁹

Pro srovnání uvádím výrok akademika Arnolda Jiráka: „Nikolaj Ivanovič Pirogov, světový zakladatel válečné chirurgie, sám opravil v roce 1876 mínění rozšířené po světě, že s činností sester ve válečném poli začala Miss Nightingalová,

⁸⁷ Nikolai Iwanowitsch Pirogow. In Wikipedia. Dostupné z URL: http://de.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Iwanowitsch_Pirogow [cit. 10. března 2007].

⁸⁸ Štaňková, M.: *Galerie historických osobností*. Brno : IDVPZ, 2001, s. 65–67.

⁸⁹ Kafková, V.: *Z historie ošetrovatelství*. Brno : IDVPZ, 1992, s. 8.

a poukázal na to, že se touto činností začaly zabývat ruské ženy v roce 1854, kdežto Nightingalová až v roce 1855.⁹⁰ Je příznačné, že zásluhy výjimečných lidí bývají interpretovány kvantitativně, případně ve prospěch společnosti, která jim v rozvoji bránila. Zatímco Arnold Jirásek věnuje spíše pozornost prvenství ruských žen, sám Pirogov říká: „V krymské válce jsem se přesvědčil, jak málo si ceníme vrozeného taktu a jemnosti ženiny a jak je nevyužíváme. Ženám patří takové postavení ve společnosti, jež by odpovídalo jejich ženské důstojnosti a jejich schopnostem duševním. Dostane-li se ženě příslušného vzdělání a vychování, bude si stejně jako muž moci přisvojit vědeckou, uměleckou a sociální kulturu.“⁹¹ (Stojí za zmínku, že již v roce 1812 se organizované ošetrovatelské péči údajně věnovala žena, a to Argentinka Marie Remedios All Valle v argentinském povstání proti Španělům v bitvě při Saltě, městě na severu Argentiny.⁹²)

Pirogovi bylo jedenapadesát let, když musel odejít do penze. A. A. Gercen v časopise *Kolokol* napsal: „Propuštění Pirogova – jeden z nejhanebnějších činů ruských hlupáků proti rozvíjejícímu se Rusku. Vidět... ponížení člověka, na kterého je Rusko hrdé, a nezčervenat až po uši – nemožné.“⁹³

⁹⁰ tamtéž, s. 9.

⁹¹ Jirásek, A.: *Úvahy o chirurgii a chirurgovi : úvodní přednášky klinické z let 1927 až 1936*. Praha : Spolek českých lékařů, 1937, s. 86.

⁹² Junas, J. a Bokesová-Uherová, M.: *Dejiny medicíny a zdravotníctva : prehľad*. Martin : Osveta, 1985, s. 255.

⁹³ Tajna imeni. Dostupné z URL: <http://oculus.ru/names.php?id=81> [cit. 10. února 2007].

7. DISKUZE

7.1 Jaké jsou biografické údaje a životní události tří významných postav, které se angažovaly v krymské válce – Mary Seacolová, Florence Nightingalová, Nikolaj Ivanovič Pirogov.

První výzkumnou otázkou sleduji základní životní události Mary Seacolové, Florence Nightingalové a Nikolaje Ivanoviče Pirogova a ty události, které souvisejí s ošetrovatelstvím.

➤ **Mary Seacolová** se narodila v Kingstonu na Jamajce v roce 1805 kreolské matce a skotskému otci. Pocházela z prosté rodiny. Prvotních vědomostí nabyла pozorováním matky při ošetrování vojáků, později využila i zkušeností domorodých léčitelů. V roce 1836 se provdala, ale záhy ovdověla (1844).

V roce 1850 vypukla na Jamajce epidemie cholery a Seacolová začala dobrovolně ošetrovat nemocné obyvatele, přičemž využívala ošetrovatelských dovedností a zkušeností získaných od matky. V roce 1851 odjela navštívit bratra do Panamy a i zde pomáhala při léčení chorob. Nejdříve běžných, později opět řešila cholery. V roce 1853 se vrátila z Panamy domů. Ve stejnou dobu se zde rozšířila silná epidemie tropické nemoci virového původu, „žluté horečky“. Seacolová vytvořila z domu po své matce „polonemocnici“ a ošetrovala nemocné. Poté se ještě jednou vrátila do Panamy a po návratu domů si na Jamajce otevřela obchod.

Když v roce 1854 propukla krymská válka, bylo Mary Seacolové 49 let. Na podzim téhož roku přijela do Londýna a v rekruční kanceláři požádala o místo ošetrovatelky na Krymu. Přestože byla odmítnuta, nevzdala se snahy připojit se k bojujícím jednotkám jako ošetrovatelka. Na Krym odjela se svým společníkem společníkem Thomasem Dayem jako obchodnice, markytánka. Na vlastní náklady založili nedaleko Balaklavy Britský hotel. Cílem, jehož dosáhla, bylo pomáhat raněným a nemocným. Část hotelu byla upravena na způsob nemocnice. Ve Scutari

se setkala s Florence Nightingalovou, ale na spolupráci se nedomluvily. Po skončení války ošetřovala evakuované vojáky a z Krymu odjela mezi posledními. V říjnu 1856 vyhlásila firma Seacolová a Day bankrot. Do Anglie se vrátila strádající, nemocná a bez prostředků.

Napsala vzpomínkovou knihu vydanou roku 1857 *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands (Podivuhodná dobrodružství paní Seacolové v mnoha zemích)*. Po zbytek svého života pracovala a cestovala mezi Londýnem a Kingstonem. Zemřela 14. května 1881 ve věku 76 let.

Válečný zpravodaj William Howard Russell o Mary Seacolové mj. napsal, že *je první, která očistila výraz „markytánka“ od podezření ze zbytečnosti, obchodní podlosti a profitování.*

Charakteristikou postavy je, že:

- pokračovala v činnosti své matky;
- když nebyla vyslána na Krym oficiálně, našla vlastní způsob, jak se na Krymu uplatnit;
- přišla o veškerý majetek;
- utrpěla zdravotní újmy.

➤ **Florence Nightingalová** se narodila 12. května 1820 ve Florencii. Pocházela z rodiny vysoké anglické šlechty, vlivné a společensky uznávané. Dostalo se jí kvalitního vzdělání od soukromých učitelů a univerzitně vzdělaného otce (matematika, fyzika, dějepis, filozofie, francouzština, italština, němčina, řečtina, latina). Zajímala se zejména o matematiku a statistiku. Když oznámila svým rodičům, že se cítí být povolána stát se ošetřovatelkou, upřímně se zděsili. Nemocnice byly zchátralé a špinavé, ošetřovatelkami bývaly prostitutky (o zdravotnické průpravě nelze mluvit), mnohdy alkoholičky. Podle názoru Nightingalových nemohla žádná slušná dáma v žádném případě tak pokleslé povolání vykonávat. Přesto své dceři (můžeme říci osvíceně) nebránili v prohlídkách nemocnic ve městech, která navštívili během častých cest po Evropě. V nich si

Florence pořizovala zápisky o hygieně, organizaci, řízení, stavebním uspořádání oddělení i práci lékařů.

V roce 1851 složila zkoušku z ošetrovatelství v tříměsíčním kurzu Theodora Fliednera. V roce 1853 se stala vedoucí Ústavu pro péči o nemocné šlechtičny v Londýně a realizovala řadu revolučních změn. Po přečtení alarmujících reportáží z krymské války písemně nabídla svou pomoc ministru války, který ji ve stejnou chvíli písemně žádal, aby vedla ošetrovatelky vyslané do vojenské nemocnice v Turecku. Bylo jí 34 let. Dne 4. září 1854 dorazila Florence Nightingalová do Scutari se třiceti osmi sestrami, které si osobně vybrala, a začaly pracovat v lazaretu.

Do Anglie se Florence Nightingalová vrátila s posledními pacienty, čtyři měsíce po podepsání mírové smlouvy a odešla do ústraní. Vyčerpána onemocněla postupně cholerou, úplavicí, revmatismem a horečkami. Přestože se již nikdy zcela neuzdravila, ošetrovatelství se věnovala celý život. Kromě mnohého jiného otevřela v roce 1860 svoji ošetrovatelskou školu při nemocnici svatého Tomáše, zřizováním nemocnic pro duševně nemocné oddělila psychiatricky nemocné pacienty od duševně zdravých, iniciovala a organizovala Britskou asociaci sester aj. Zemřela 13. srpna 1910 ve věku 90 let.

Její reformy vojenského i civilního zdravotnictví zásadně ovlivnily moderní zdravotní a ošetrovatelskou péči. Spisy Florence Nightingalové mohou být dodnes zdrojem inspirace zdravotním sestrami či organizačním a řídicím pracovníkům ve zdravotnictví (*Notes on Hospitals*, 1859; *Notes on Nursing*, 1860; *Observations on the Sanitary State of the Army in India with illustrations*, 1863; *Life or Death in India*, 1873, with an appendix on *Life or Death by Irrigation*, 1874 aj.).

Charakteristikou postavy je, že:

- ztratila zázemí rodiny, když se rozhodla neprovdát a věnovat se ošetrovatelství;
- po návratu z Krymu zůstala invalidní po zbytek života;
- pokračovala ve své práci na reformě ošetrovatelství.

➤ **Nikolaj Ivanovič Pirogov** se narodil 13. listopadu 1810 v Moskvě. Pocházel z rodiny státního úředníka. Ve 14 letech byl přijat jako řádný posluchač lékařské fakulty moskevské univerzity, v 21 letech složil doktorát a ve 26 letech (1836) přijal místo chirurga na německé univerzitě v Dopratu, kde pracoval do roku 1840. Poté se stal primářem chirurgie v nemocnici vojenské akademie armádní medicíny v Petrohradě.

V září 1854 žádá o vyslání do krymské války a současně píše velkovévodkyni Jeleně Pavlovně, že má plán založit společnost žen, která by pomáhala nemocným a raněným; vyzývá ji k výběru personálu. Na Krym odjíždí v listopadu 1854, je mu právě 44 let. Doprovází ho několik dalších lékařů a skupina třiceti dvou milosrdných sester *Krestovozdviženskoj obščiny sester Miloserdija*, kterou na své náklady založila J. Pavlovna. V lazaretech zřízených poblíž Sevastopolu Pirogov slouží čtrnáct měsíců.

Po skončení krymské války a návratu do Petrohradu vydává *Voprosy žizni. Dnevnik starogo vrača* (1856). Pro své pokrokové názory je zbaven místa na petrohradské vojensko-chirurgické akademii. V roce 1861 (je mu 51 let) je donucen odejít do penze. Odchází do ústraní na svůj statek ve vsi Višňa na jižní Ukrajině. V 70. letech 19. stol. vede z pověření Červeného kříže dobrovolné sestry ve francouzsko–německé a později v rusko–turecké válce. Vydává slavné dílo *Grundzüge der allgemeinen Kriegschirurgie* (1864), rusky *Načala obščej voenno-polevoj chirurgii* (1865–1866) čili *Základy všeobecné válečné chirurgie*. Zemřel 5. prosince 1881 ve věku 71 let.

Charakteristikou postavy je, že:

- ztratil zaměstnání;
- byl nucen odejít do penze;
- zplnomocněn ruským Červeným křížem mapoval stav vojenských nemocnic.

Společné sledovaným osobám je:

- prosazování vlastního přesvědčení; boj s předsudky, příp. nezájmem;
- cestování; působení mimo rodnou zem;

- dobrovolný odchod do krymské války;
- schopnost obětovat jistoty (pohodlí) ve jménu humánní pomoci;
- cílevědomost, odvaha, obětavost.

7.2 Srovnání přístupů M. Seacolové, F. Nightingalové a N. I. Pirogova v péči o nemocné a raněné

Druhou výzkumnou otázkou srovnávám přístupy sledovaných osobností – Mary Seacolové, Florence Nightingalové a Nikolaje Ivanoviče Pirogova – v péči o nemocné a raněné.

➤ **Mary Seacolová** byla zaměřena na přímou péči o pacienta. Poskytovala momentální osobní ošetrovatelskou pomoc. V individuální péči využívala znalostí a nabytých zkušeností. Měla praktické poznatky s léčením nemocí jako cholera, žlutá horečka a úplavice. Při léčení využívala nejen vlastní léčebné prostředky, ale i postupy, jejichž součástí bylo dodržování hygienických zásad a kvalitní strava. V přímém kontaktu s pacienty projevovala empatii. Svou citlivostí a obratností mírnila utrpení a vzbuzovala v nemocných a raněných důvěru a naději. Laskavostí a starostlivostí zbavovala pacienty strachu. Poskytovala jim i paliativní péči; když umírali, byla jim nablízku. Proslula svou obětavostí a odvážností. Byla také schopnou organizátorkou.

Charakteristikou přístupu k ošetrovatelské péči je, že:

- se zabývala přímým ošetřováním;
 - se zabývala léčením;
 - neformulovala ošetrovatelské ani léčebné postupy;
 - přínos její činnosti spatřuji mj. v intenzitě okamžité péče, v projevené laskavosti a soucitu.
- **Florence Nightingalová** se soustředila na organizaci, vyhodnocování, metodologii ošetrovatelských postupů a edukaci pacientů. Prosazováním metod podložených vlastními statistikami, zkušenostmi a studii zavedla do nemocnic

řád, zkvalitnila nemocniční prostředí a z opomíjené opovrhované profese vytvořila uctyhodné povolání. Praktický dopad jejího environmentálního přístupu se projevoval v hygieně pacientů, kvalitnější stravě, úpravě diet, v čistotě a pohodlnosti lůžek, čerstvém vzduchu, světle, teple, klidu a tichu. Všímal si psychiky pacientů. Zdůrazňovala důležitost podpory rodiny a přátel pacienta, doporučovala pacientům číst, psát, zabývat se ručními pracemi a netrávit veškerý čas v jediné místnosti. Znala důležitost vlivu prostředí, když tvrdila, že krásné předměty a skvělé barvy působí pozitivně na psychiku nemocného a je třeba pečovat o rozmanitost a změnu.

Charakteristikou přístupu k ošetřovatelské péči je, že:

- se nezabývala přímým ošetřováním;
- se nezabývala léčením;
- formulovala ošetřovatelské zásady a postupy;
- přínos její činnosti spatřuji mj. v reformě vojenského a civilního ošetřovatelství.

➤ **Nikolaj Ivanovič Pirogov** byl lékař, významný specialista v chirurgii a chirurgické anatomii, který již v roce 1848 provedl 11 000 pitev, z toho 800 případů obětí cholery. Vystihl léčebný účinek chininu u infekčních nemocí. Jeho přístup k péči o raněné byl humánní. Z hlediska ošetřovatelství se proslavil iniciací vzniku první společnosti žen, která pomáhala nemocným a raněným vojákům. Vystupoval jako metodik vedoucích sester a ošetřovatelek. Kladl důraz na třídění raněných na obvazistích a rozdělování pacientů do malých skupin. Vystupoval proti necitlivosti, nelidskosti, chaosu a nedbalosti. Při prohlídkách nemocnic jako vyslanec Červeného kříže sledoval, zda jsou vhodně umístěny, zda jsou dobře, pohodlně zařízeny, vzdušné a čisté.

Charakteristikou přístupu k ošetřovatelské péči je, že:

- byl lékař; a v tomto smyslu nelze srovnávat jeho působení s působením Mary Seacolové a Florence Nightingalové;
- formuloval postupy při ošetřování raněných;

- přínos jeho činnosti spatřuji mj. v prosazení žen do ošetrovatelství a v osvětě.

Společné sledovaným osobám je, že:

- se snažily přijít na nejlepší způsob, jak zmírnit strádání nemocných a raněných;
- pochopily odlišnost ženské ošetrovatelské péče od péče poskytované muži;
- znaly zásadní význam čistoty, hygieny a klidného zázemí pro pacienty.

7.3 Srovnání způsobů, jakými M. Seacolová, F. Nightingalová a N. I. Pirogov zajišťovali pomoc raněným a nemocným v období krymské války

Ve třetí výzkumné otázce zjišťuji, jakou formou Mary Seacolová, Florence Nightingalová a Nikolaj Ivanovič Pirogov zajišťovali pomoc raněným a nemocným (tyfus, cholera, průjmová onemocnění aj.) ve válce.

➤ **Mary Seacolová** poskytovala ošetrovatelskou pomoc přímo na bojišti a také v zázemí svého Britského hotelu u Balaklavy. Vybuodovala v něm jídelní prostory a pohodlné ubytování pro nemocné a zotavující se vojáky na způsob nemocnice. Pacientům poskytovala stravu a léky včetně medikamentů, jež připravovala sama. Máme k dispozici její popis jednoho dne na Krymu, z něhož vyplývá, že: *v létě vstávala okolo čtvrté ráno, protože bylo třeba připravit jídlo, léky a uklidit skladiště. V sedm hodin podávala kávu pro vojáky, kteří přiváželi zásoby. Do devíti chodili na snídani vojáci i náhodní cestující. Od půl desáté do odpoledne přicházeli nemocní. Poté odešla do blízkého lazaretu přeplněného pacienty. Snažila se jim nahradit jejich blízké. Když ošetrovala raněné pod palbou, musela se krýt vleže na zemi. Byla schopna vrátit se s mulami několikrát denně pro zásoby tři a půl míle dlouhou cestou. Ošetrovala i ruské vojáky, vyhledávala raněné a poskytovala pomoc vojákům při evakuaci.*

Srovnání způsobů zajišťování pomoci je, že:

- neměla k dispozici nemocniční zařízení;

- nepodléhala představitelům státu ani armády;
- byla odkázána sama na sebe;
- pracovala na bojišti;
- přínos jejího působení na Krymu spatřuji mj. ve vytvoření alternativy k lazaretům a nemocnicím.

➤ **Florence Nightingalová** osobně vlastně žádnou ošetrovatelskou péči neposkytovala, ale řídila ji v nemocnici ve Scutari, tj. v tureckém městě vzdáleném 600 km jihozápadně od Istanbulu. Vedla skupinu 38 sester. Špinavou, hlodavci zamořenou nemocnici zřízenou ze zpuštěných kasáren (v níž leželo na holé zemi 2300 raněných a nemocných vojáků, kteří neměli k dispozici záchody a dostávali jedno jídlo denně, jež jedli rukama) změnilo ošetřovatelky ve funkční zařízení, v němž úmrtnost ze 60 % klesla na 2 %. Překonala odpor vojenských činitelů a svými zásahy přiměla vládu Anglie řešit situaci; v létě 1855 byla otevřena nová nemocnice pro 300 pacientů a v prosinci další pro 1000.

Srovnání způsobů zajišťování pomoci je, že:

- nepracovala na bojišti;
- byla vyslancem ministerstva války a v tomto smyslu nesla zodpovědnost;
- přínos jejího působení na Krymu spatřuji mj. ve zprovoznění scutarské nemocnice a ve vzniku dalších dvou nemocnic na Krymu.

➤ **Nikolaj Ivanovič Pirogov** byl prvním lékařem, který na Krymu z vlastní vůle spolupracoval s týmem ošetřovatelek. Vyvolal jejich zorganizování, jehož se ujala Jelena Pavlovna. Ve spolupráci zřizovali zdravotnické stanice. Zajišťoval pomoc především jako lékař, ovšem souběžně byl metodikem ruským ošetřovatelkám. S Jelenou Pavlovnou a skupinou sester pracovali v polní nemocnici blízko Sevastopolu, tj. v lazaretech zřízených ve stanech stanového města. Pracoval i v zákopech, pod palbou, stejně jako ošetřovatelky. Nařídil vedoucím zdravotnicím, aby dohlížely, zda se raněným dostává léčiv, tekutin, jídla, čistého prádla, slámy, oděvů, a aby dohlédly na pořádek. V dopise manželce píše, že *jakmile Jelena*

Pavlovna se svou skupinou sester přijela, dala se horlivě do práce, ve dne v noci zůstává v nemocnici, pomáhá při obvazování, pomáhá při operacích, nosí pacientům čaj a víno, dohlíží na obsluhu, na sluhy, stejně jako na doktory. Přítomnost žen, čistota a soucitnost probudily k životu ty, kteří trpěli a byli souženi závojem těžkomyslnosti. Při poskytování pomoci raněným vyžadoval, aby byli tříděni již na obvazišti a aby pacienti byli rozdělováni do malých skupin. Z lékařského hlediska je významné, že na Krymu prosadil užívání anestezie při operování zraněných. Stavěl se proti předčasným amputacím končetin po střelných zraněních, vyvinul šetrnější metody amputace končetin, resp. nahrazoval amputaci resekcí. Zavedl znehybňování zlomených končetin sádrovými obvazy přímo na místě.

Srovnání způsobů zajišťování pomoci je, že:

- byl lékař; a v tomto smyslu nelze srovnávat jeho působení s působením Mary Seacolové a Florence Nightingalové;
- vyvolal vznik ženských ošetrovatelských skupin;
- spolupracoval s ošetrovatelkami;
- metodicky vedl ošetrovatelky;
- zřizoval zdravotnické stanice;
- neměl k dispozici stavební objekt (dům), pracoval ve stanech;
- pracoval na bojišti;
- přínos jeho činnosti na Krymu spatřuji mj. v prosazení ošetrovatelek do válečného ošetrovatelství.

Společné sledovaným osobám je, že:

- vytvořily (spoluvytvořily, daly vzniknout) zázemí pro raněné a nemocné;
- byly ohroženy přenosnými nemocemi;
- pracovaly ve stresujících podmínkách; denně přihlížely lidskému utrpení a smrti;
- postrádaly některou z forem podpory (finanční; úřední; lékařské; rodinné, armádní).

7.4 Vyhodnocení otázek, které vznikly během zpracování diplomové práce

Při studiu materiálů k diplomové práci a jejím zpracovávání jsem v článcích o Mary Seacolové často četla formulace jako „odmítnutí Mary Seacolové“, „barva pleti“, „předsudek viktoriánské doby“... Mimo to někteří autoři uvádějí, že odmítnutí Mary Seacolové bylo chybou Florence Nightingalové. Kromě problematiky „přijetí“ mě zaujaly i jiné skutečnosti. V průběhu zpracování diplomové práce jsem si kladla otázky, a proto jsem se pokusila o jejich následující vyhodnocení. Zde se neodkazuji na literaturu; podkladem je literatura již citovaná a uvedená v seznamu literatury.

1. Na podzim roku 1854 přijela Mary Seacolová do Londýna a požádala v rekrutační kanceláři o místo ošetrovatelky na Krymu. Kancelář nabídku ignorovala.

TEZE: Příčinou odmítnutí nabídky Mary Seacolové byl rasismus a viktoriánské předsudky.

Tezi jsem nepotvrdila ani nevyvrátila. Přiblížit se pravdě by vyžadovalo podrobné studium podkladů na toto téma, téma však není předmětem práce.

2. V únoru 1855 se Mary Seacolová setkala ve Scutari s Florence Nightingalovou. Předala jí doporučující dopis. Florence Nightingalová ujistila Mary Seacolovou, že pro ni udělá vše, co bude v její moci. Místo v nemocnici ve Scutari však Mary Seacolové nabídnuto nebylo.

TEZE: Příčinou odmítnutí nabídky, kterou učinila Mary Seacolová Florence Nightingalové, byl rasismus a viktoriánské předsudky.

- Uvádí se, že si Nightingalová adeptky ošetrovatelství pečlivě vybírala. Mary Seacolová nemusela pouze vyhovovat představě, jakou Florence Nightingalová měla o průpravě, působnosti a kázni případné členky skupiny ošetrovatelek.
- Ve své vzpomínkové autobiografii Mary Seacolová uvádí (s. 90): *She has read Dr. F—'s letter, which lies on the table by her side, and asks, in her gentle but*

eminently practical and business-like way, „What do you want, Mrs. Seacole – anything that we can do for you? If it lies in my power, I shall be very happy.“

So I tell her of my dread of the night journey by caicque, and the improbability of my finding the „Hollander“ in the dark; and, with some diffidence, threw myself upon the hospitality of Scutari, offering to nurse the sick for the night. Now unfortunately, for many reasons, room even for one in Scutari Hospital was at that time no easy matter to find; but at last a bed was discovered to be unoccupied at the hospital washerwomen’s quarters.

- Z textu vyplývá, že se paní Seacolová zcela spolehla na účinek dopisu a nepožádala přímo, svými ústy, Florence Nightingalovou o místo. Požádala o nocleh a jako protislužbu nabídla ošetřování pro onu noc.
- Z dostupných materiálů nevyplývá, jaký vztah měla Florence Nightingalová k osobě a odbornému působení lékaře *Dr. F—*, který napsal Seacolové doporučující dopis. Doporučení tímto konkrétním lékařem mohlo zapůsobit opačně, než si Mary Seacolová přála a než předpokládala.
- Před setkáním s Florence Nightingalovou hovořila Mary Seacolová s hlavní ošetřovatelkou Selinou Bracebridgeovou. Ta naznačila, že volné místo zde není, ale Mary ji ujistila, že je za několik dní vázána na frontě: *„Miss Nightingale has the entire management of our hospital staff, but I do not think that any vacancy –“ „Excuse me, ma’am,“ I interrupt her with, „but I am bound for the front in a few days;“ and my questioner leaves me, more surprised than ever.*
- Nightingalová vyžadovala od ošetřovatelek poslušnost; **byla by Mary Seacolová schopna akceptovat ji?**

Pozn.: Florence Nightingalová neměla podporu ani v lékařích, ani ve členech správní komise. Teprve když osobně navštívila královnu Viktorii a prince Alberta a navrhla jim vytvoření komise pro reformy vojenského zdravotnictví, hnuly se věci kupředu. Nightingalová nadále shromažďovala data, školila členy nové komise a předložila vládě 800stránkovou(!) šokující zprávu, a to ještě v zimě roku 1854(!). Současně nadále fungovala jako vedoucí skupiny ošetřovatelek a vykonávala veškeré práce, které s tím souvisely. Nadto si udělala čas, aby

odděleními prošla a ujistila se, že pacienti jsou v pořádku. Bylo by pochopitelné, kdyby se při takovém vytížení a v tak stresujících podmínkách vyhýbala případným dalším komplikacím.

- Jeden z názorů na Mary Seacolovou vyplývá na povrch v dopise Florence Nightingalové napsaném v roce 1870. Vyjádřila (znepokojení) starost o své ošetrovatelky bratřiči se s „podnikem Seacolové“, „the Seacole Establishment“, a to kvůli opilectví a nesprávnému vedení („drunkennes and improper conduct“).
- Víme, že se skupina ošetrovatelek skládala z 10 římskokatolických a 8 anglikánských jeptišek, z 6 příslušnic řádu *St. John's House* a 14 sester bez vyznání, a uvádí se, že **vztahy mezi sestrami bez vyznání a ostatními byly hodně chladné; nestýkaly se**. Nightingalová nesla za tím zodpovědnost před vládou Anglie. Lze se domnívat, že se **snažila udržet kázeň** a nijak nepřispět k případnému kompromitování kohokoli z týmu.
- Tento předpoklad by koreloval i se snahou Nightingalové vytvořit z ošetrovatelství úctyhodné povolání. (Nightingalová se mohla zcela přirozeně obávat, že by přítomnost markytánky ubrala profesi na respektu. Jakkoli je výraz *markytánka* určen výhradně k označení obchodnice provozující svou živnost u vojska, praxe bývala jiná a markytánky se vojákům staraly nejen o stravu a ošetrování, ale i o potěšení na loži. Válečný zpravodaj William Howard Russell o Mary Seacolové mj. napsal, že je první, která pojem *markytánka* očistila...)
- Ze zaznamenaného dialogu se sestrou Parthenope vyplývají další dva detaily:
 - jeden je, že Mary Seacolová podle všeho měla nelegitimní 14letou dceru s plukovníkem Bunbury; (pozn.: patrně padl);
 - druhý (uvádí se: „který by se jistě dal počítat za osobní nelibost“), že Mary Seacolová měla ochranu Dr. Johna Halla, hlavního inspektora nemocnic na Krymu a velkého odpůrce Florence Nightingalové, který paní Seacolové dal svou záštitu k předepisování jejích medikamentů.

Tezi se nepodařilo ani potvrdit, ani vyvrátit. Z dostupných materiálů vyplývá, že nepřijetí Mary Seacolové do týmu mohlo mít charakter osobní nelibosti. Mohlo být i projevem prozíravosti. V pojetí Florence Nightingalové mohla činnost

(osoba) paní Seacolové z části představovat i to, co chtěla na poskytování péče nemocným a raněným změnit.

3. Během zpracovávání práce jsem si uvědomila, že Mary Seacolová ošetřila stovky nemocných a raněných. Pomohla, stejně jako Florence Nightingalová, obrovskému množství pacientů. Napadlo mě, že je škoda, že nepracovaly společně.

TEZE: Kdyby pracovaly společně, byly by silný tým.

- Společně ještě neznamena spolupracovat. Je možné, že právě proto Nightingalová nepřibrala Mary Seacolovou do svého týmu. Setkala se s ní (nevyhnula se setkání), ale práci jí nenabídla. V roce 1854 bylo Nightingalové 34 let, zatímco Seacolové již 49 let. Mary Seacolová byla silná osobnost. Potřebovala Nightingalová do svého týmu o 15 let starší ženu, individualitu, která ošetřovala nemocné a raněné vlastními metodami (a lze se domnívat, že by je prosazovala), v nichž měla značnou praxi (37 let)?

Z žádného dostupného pramenu nevyplývá, že by Florence Nightingalová zasahovala do léčebných metod lékařů.

Tezi vyvracím.

4. Literární kritik Clive Davis poznamenal, že: „Jamajská kreolka, která se proslavila ve viktoriánské době po dobu trvání krymské války, upadla v zapomnění na dalších sto let“.

TEZE: Na zásluhy Mary Seacolové se v Anglii zapomnělo z diskriminačních důvodů.

- Podívejme se, co se dělo po návratu paní Seacolové z krymské války: Psal o ní anglický tisk. Při vojenských oslavách, které navštívily tisíce lidí včetně vysoce postavených i jinak významných lidí, byla zorganizována sbírka v její prospěch. Hraběnka Gleichen, neteř královny Viktorie, zhotovila její bustu. Členy královské rodiny byla považována za přítele – nelze říci, že by se jí nedostalo úcty.
- Zdá se, že když obdivovatelé a lidé, kteří Mary Seacolovou podporovali, zemřeli, nebylo nikoho, kdo by její jméno připomínal.

- Postupné zapomínání na zásluhy Mary Seacolové lze vysvětlit i přirozeným způsobem – lidé zapomínají, co dobrého jim kdo učinil. Zejména, jde-li o pomoc osobní a momentální.
- Je pravděpodobné, že kdyby Mary Seacolová formulovala zásady, jichž se při ošetřování držela, nebo popsala ošetřovatelské postupy či medikaci a zveřejnila je, následovatelé (či naopak odpůrci) by se ve své práci odkazovali na její (příp. diskutovali). Pravděpodobnost, že aktivity Mary Seacolové upadnou v zapomnění, by se snížila, protože její dílo by se stalo předmětem odkazů, příp. polemik. V této souvislosti lze uvést i to, jak cenné byly Pirogovovy názory na nezbytnost vzdělávání. (Odsoudil omezené možnosti vzdělávání chudých a neruských občanů a podporoval vzdělávání žen.)

[Tezi vyvracím.](#)

5. Na rozdíl od publikací Florence Nightingalové (či Nikolaje Ivanovice Pirogova) dílo Mary Seacolové nebylo vydáno celých 127 let.

TEZE: Tato skutečnost je důsledkem zastínění Mary Seacolové Florence Nightingalovou.

- Mary Seacolovou k publikační činnosti na rozdíl od Nightingalové a Pirogova nevedla potřeba prezentovat odborné zkušenosti a názory, případně potřeba ovlivnit tehdejší stav poznání v oboru, v němž působila, ale existenční potíže. Dopad jejího díla – vzpomínkové autobiografie – byl nutně odlišný. Kromě toho dílo zasáhlo jiný čtenářský okruh. Na rozdíl od Nightingalové a Pirogova si Mary Seacolová nevedla deník; uvádí, že si vedla knihu se stovkami jmen nemocných, jimž pomohla.

[Tezi vyvracím.](#)

6. Ve své knize Mary Seacolová na několika místech zmiňuje, že daná událost souvisí s barvou její pleti.

TEZE: Mary Seacolová prokázala odhodlání bojovat s předsudky.

- Mary Seacolová byla známa bojovností proti předsudkům kvůli barvě pleti. Při slavnosti na její počest za úspěchy v léčbě cholery na slova řečníka, který pronesl, že: „...je škoda, že nejste jako jedna z nás, příslušník Spojených států s bílou barvu pleti...“, se ohradila (viz s. 36 této práce).
- Mary Seacolová v krymské válce ošetřovala i ruské vojáky.
Tezi potvrzují. (Doplňují, že odhodlání bojovat s předsudky prokázali i Nightingalová a Pirogov. Nightingalová obětovala rodinné vztahy, ztratila zázemí; Pirogov obětoval zaměstnání, ztratil zdroj obživy.)

7. Určitý rozdíl v charakteristikách Mary Seacolové a Florence Nightingalové mě zpočátku vedl k dojmu, že Florence Nightingalová byla neosobní.

TEZE: Ve srovnání s Mary Seacolovou postrádám u Florence Nightingalové lidskost (empatii).

- Nightingalová si zvolila jinou formu poskytování ošetrovatelské péče. Neposkytovala osobní péči, ovšem vše, co dělala, bylo ve jménu lidskosti. Pokud by nebyla empatická, nevyvodila by z průzkumu nemocnic závěr, že pacientům je třeba pomoci, a neprosadila by reformu vojenského i civilního zdravotnictví.
- „...obavy, nejistota, dlouhé čekání, strach před náhlým překvapením škodí nemocnému víc než jiné namáhání. Jako příšery pronásledují ho někdy myšlenky znepokojující jeho mysl, způsobující v jeho nitru nejstrašnější pocity. Hleďte, aby vám bylo hlavním pravidlem zbavit nemocného takových pocitů co nejčastěji.“ (Nightingalová, F.: Miss Florence Nightingale-ovy Kniha o ošetřování nemocných, s. 53.)

Tezi vyvracím.

ZÁVĚR

Téma práce *Ošetřovatelství za krymské války* jsem zvolila proto, neboť jsem při studiu pramenů z historie ošetřovatelství objevila jméno ošetřovatelky Mary Seacolové, o níž se česká literatura nezmiňuje, ačkoliv jí pacienti přezdívali „black Nightingale“. Přesto české sestry jméno Mary Seacolové vůbec neznají. Florence Nightingalová byla natolik významnou osobností, že byl-li k ní někdo přirovnáván, nemohl být nevýznamný.

Přínosem této práce je doplnění a upřesnění informací z historie ošetřovatelství. Všeobecné sestry by si mohly uvědomit, z jakých zdrojů současné ošetřovatelství čerpá a jak užitečný je pohled do minulosti.

Domnívám se, že současní zdravotníci vědí velice málo o krymské válce, přestože se v ní stvrdila potřeba odborně připravené ženy pro péči o raněné a nemocné. Válečné hrůzy popisované válečnými zpravodaji vyvolaly odezvu mj. v tom smyslu, že se na Krym vydaly první organizované skupiny školených ošetřovatelek. Bez ohledu na to, nakolik byla úroveň školení ošetřovatelek rozdílná, toto byl počátek reforem vojenského a později i civilního zdravotnictví: ošetřovatelstvím se začaly zabývat ženy, laická pomoc se měnila v odbornou, z opovrhované profese vznikala úctyhodná a konečně z ošetřovatelství nízké kvality zdravotnický systém zahrnující i edukaci.

Na Krymu vedle sebe nezávisle pracovali Mary Seacolová, Florence Nightingalová a Nikolaj Ivanovič Pirogov. Práce všech jmenovaných byla prospěšná a stála je obrovské úsilí. Láska k lidem a snaha pomáhat jim tak přispěla k rozvoji ošetřovatelství a ke kultivaci lidské společnosti.

Zabývala jsem se osobami, **které se přímo účastnily péče o nemocné a raněné v krymské válce**. Ze srovnávacího hlediska je třeba zdůraznit, že tento fakt a skutečnost, že byly silnými osobnostmi, je to jediné, co tyto osoby spojuje. Paní Seacolová, slečna Nightingalová a doktor Pirogov pocházeli z **různých zemí** a

zejména **odlišných kultur**, dále z **odlišných společenských vrstev** a dostalo se jim **rozdílného vzdělání**.

Společné oběma ošetřovatelkám bylo, že své ošetřovatelské působení v krymské válce si musely tvrdě prosadit. Paní Seacolová žádala o místo ošetřovatelky na Krymu v londýnské rekrutační kanceláři, ovšem marně. Odjela tedy na Krym na vlastní náklady jako markytánka. Sledně Nightingalové bylo při vzniku válečného konfliktu 34 let, uběhly tedy pouhé tři roky od chvíle, kdy prosadila své vzdělávání v ošetřovatelském kurzu Theodora Fliednera v Kaiserswerthu. Po příjezdu do scutarské vojenské nemocnice narážely ona i sestry na odmítavý postoj lékařů. Z vlastního rozhodnutí odešli na Krym pracovat i lékař Nikolaj Ivanovič Pirogov a kněžna Jelena Pavlovna, která se postarala, aby Pirogovova žádost o vyslání do války byla přijata, a která na Pirogovovu žádost v Rusku založila *Společensví sester Pozdvižení sv. Kříže* a ve válce organizovala ošetřovatelskou péči. Zpočátku ona i sestry narážely, stejně jako i Pirogov, na velkou nevoli generality.

Vlastní působení jednotlivých osob v krymské válce se liší. Mary Seacolová poskytovala momentální osobní ošetřovatelskou pomoc v zázemí i v poli. Současně organizovala chod Britského hotelu u Balaklavy, který za tím účelem na vlastní náklady zřídila, tak, aby mohla poskytnout raněným a nemocným ošetření, léky a jídlo. Florence Nightingalová byla ustanovena vedoucí ošetřovatelkou ve vojenské nemocnici v tureckém Scutari. Její práce spočívala v organizování chodu nemocnice, v organizování ošetřovatelské péče, edukaci osob, ve zpracování statistik, metodik a metodologie. Nikolaj Ivanovič Pirogov byl lékař, jeho základní působení bylo tudíž odlišné. Přesto vyvolal zorganizování první skupiny ruských ošetřovatelek, jež vedla Jelena Pavlovna. Pirogov a Jelena Pavlovna se sestrami pracovali v polní nemocnici blízko Sevastopolu – v lazaretech zřízených ve stanech stanového města – a dokonce i v zákopech. Další skupiny sester působily v Bachčisaraji, Simferopolu, Perekopu a Nikolajevu.

Přestože Mary Seacolová a Florence Nightingalová stály na opačné straně fronty než Nikolaj Ivanovič Pirogov a Jelena Pavlovna, všechny spojovalo totéž:

snaha zachránit lidský život a zmírnit utrpení, dále náročnost a prospěšnost jejich působení a zcela jistě i zaujetí zdravotnickou prací a touha po znalostech.

Nebylo by moudré, aby se zapomínalo na kohokoli z nich.

Při zpracování diplomové práce jsem prostudovala řadu historických materiálů. Informace, které jsem získala, v mnohém rozšířily a upřesnily mé znalosti související s ošetřovatelstvím ve válečných podmínkách. Literaturu, z níž jsem čerpala, lze rozdělit na tu, jejímiž autory jsou Seacolová, Nightingalová a Pirogov, a tu, která je psána o nich. V prvním případě je třeba vzít v úvahu vzdělání autora a zda se jedná o odborné dílo, či beletrii. Ve druhém případě je třeba přihlédnout zejména k místu a době vydání (rivalita Západu a Východu; cenzura v Rusku v 19. stol.; cenzura a tendenčnost české literatury v 50. letech 20. stol. atp.). Snažila jsem se tyto skutečnosti brát v úvahu.

BIBLIOGRAFIE

Použitá literatura

ADÁMEK, Jan: Florence Nightingale. *Zdravotnická pracovnice*, 1960, 10, č. 6, s. 380–381. ISSN 0049-8572.

ADÁMEK, Jan: Medaile Florence Nightingalové do Československa. *Zdravotnická pracovnice*, 1967, 17, č. 11, s. 610–611. ISSN 0049-8572.

ADÁMEK, Jan: N. I. Pirogov. *Zdravotnická pracovnice*, 10, 1960, č. 7, s. 442–443. ISSN 0049-8572.

ADÁMEK, Jan: N. I. Pirogov a Společnost Červeného kříže. *Zdravotnická pracovnice*, 7, 1957, č. 5, s. 303–305. ISSN 0049-8572.

ADÁMEK, Jan: *Nikolaj Ivanovič Pirogov : život a dílo velikého ruského chirurga a myslitele*. Praha : Zdravotnické nakladatelství, 1950. 87 s.

ADÁMEK, Jan: První mezi sestrami. *Zdravotnická pracovnice*, 38, 1988, č. 7, s. 400–401. ISSN 0049-8572.

ADÁMEK, Jan: Ze sevastopolských dopisů N. I. Pirogova. *Zdravotnická pracovnice*, 17, 1967, č. 11, s. 632–634. ISSN 0049-8572.

ADÁMEK, Jan: Ze sevastopolských dopisů N. I. Pirogova. *Zdravotnická pracovnice*, 38, 1988, č. 5, s. 272–273. ISSN 0049-8572.

Akademický slovník cizích slov. 1. vyd. Praha : Academia, 1997. 834 s. ISBN 80-200--0607-9.

ALEXANDER, Ziggi and DEWJEE, Audrey (eds.): *Wonderful adventures of Mrs. Seacole in many lands*. 2nd ed. Bristol : Falling Wall Press, 1984. 245 p. ISBN 0905046226. Dostupné z URL: <http://www.jib.cz> [cit. 16. března 2006].

ALEXANDER, Ziggi and DEWJEE, Audrey (eds.): *Wonderful adventures of Mrs. Seacole in many lands*. Bristol : Falling Wall Press, 1984. 7, 224 p. Citováno v: Seaton, Helen J.: Another Florence Nightingale? The Rediscovery of Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 20. března 2006].

Antique Maps and Prints. Historical and antiquarian Books & Atlases. Dostupné z URL: <http://www.antiquemapsandprints.com/> [cit. 10. prosince 2006].

v. též: <http://www.antiquemapsandprints.com/SCANS/SCANS122.htm>

v. též: <http://www.antiquemapsandprints.com/SCANSC/C-348.JPG>

BASSETT, C.: Mary Seacole : The forgotten founder. *Nursing Standard*, 1992, 6, 44–45. Citováno v: Seaton, Helen J.: Another Florence Nightingale? The Rediscovery of Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 15. března 2006].

Central America. Dostupné z URL: <http://www.kidlink.org/multi/tranteam/trant-cam.html> [cit. 10. prosince 2006].

COUFAL, Zdeněk: Vojenské umění Krymské války. In *Historie vojenství. Sborník vojenského historického ústavu*, 1954, sv. 1, s. 53–83.

ČSN ISO 690. Dokumentace. Bibliografické citace. Prosinec 1996. 31 s.

DAVIS, C.: Mary Seacole. [Review of the book Wonderful adventures of Mrs. Seacole in many lands]. *New Statesman*, 1984, 107, p. 39. Citováno v: Seaton, Helen J.: Another Florence Nightingale? The Rediscovery of Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 20. března 2006].

Florence Nightingale. In Florence Nightingale Museum. London, Florence Nightingale Museum Trust, 2005. Dostupné z URL: <http://www.florence-nightingale.co.uk/flo2.htm> [cit. 24. a 26. dubna 2006].

Florence Nightingale. Dostupné z URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Florence_Nightingale [cit. 1. prosince 2006].

FlorenceNightingale – inventor of the Pie Chart, and the use of statistics. Also a nurse or something. Dostupné z URL: <http://c2.com/cgi/wiki?FlorenceNightingale> [cit. 1. pros. 2006].

Florence Nightingale and Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/REnightingaleCA.htm> [cit. 10. prosince 2006].

GUY, Arnold: *Historical dictionary of the Crimean war*. London : Scarecrow Press, 2002. 179 p. ISBN 0810842769. Book club edition Historical dictionaries of war, revolution, and civil unrest. Vol. 19.

Historic Figures. Dostupné z URL: http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/ [cit. 20. března 2006].

Ilustrovaná encyklopedie. Sv. 2. (J–P). 1. vyd. Praha : Encyklopedický dům, 1995. 518 s.

International womens month. Dostupné z URL: <http://www.international-womens-month.co.uk> [cit. 21. března 2006].

IVESON-IVESON, J.: A pin to see a peep show. *Nursing Mirror*, 1984, 158, p. 36. Citováno v: Seaton, Helen J.: Another Florence Nightingale? The Rediscovery of Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 21. 3. 2006].

IVESON–IVESON, J.: The forgotten heroine. *Nursing Mirror*, 1983, 157, p. 44–47. Citováno v: Seaton, Helen J.: Another Florence Nightingale? The Rediscovery of Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 15. března 2006].

JAROŠOVÁ, Darja: Florence Nightingalová – průkopnice moderního ošetrovatelství. *Ošetrovatelství : teorie a praxe moderního ošetrovatelství*, 2001, 3, č. 1–2, s. 3–5. ISSN 1212-723X.

JAROŠOVÁ, Darja: Florence Nightingale a některé její role v ošetrovatelství a zdravotnictví. In Sborník 1. *Ostravské sympozium ošetrovatelství*. Ostrava : Ostravská univerzita, ZSF, 2001, s. 48–50. ISBN 80-7042-324-2.

JIRÁSEK, Arnold: *Úvahy o chirurgii a chirurgovi : Úvodní přednášky klinické z let 1927 až 1936*. Praha : Spolek českých lékařů, 1937. 191 s.

JIRÁSEK, Arnold: *Úvahy o chirurgii a chirurgovi : 1937 až 1946*. Praha : Žikeš, 1947. 143 s.

JUNAS, Ján a BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária: *Dejiny medicíny a zdravotníctva : prehľad*. Martin : Osveta, 1985. 562 s. Edícia Zdravotníctvo a vedecký svetónázor, zv. 13.

KAFKOVÁ, Vlastimila: *Z historie ošetrovatelství*. Brno : IDVPZ, 1992. 185 s., 20 příl. ISBN 80-7013-123-3.

KNOBLOCH, J.: Sestra v historii. *Zdravotnická pracovnice*, 1988, 38, č. 12, s. 732–739. ISSN 0049-8572.

Koncepce českého ošetrovatelství : základní terminologie. Brno : IDVPZ, 1998. 50 s. ISBN 80-7013-263-9. Edice České ošetrovatelství. [Sv.] 1.

Mary Seacole. [Anionwu, Elizabeth : Thames Valley Univesity, c2006]. Dostupné z URL: <http://www.maryseacole.com> [cit. 20. března 2006].

Mary Seacole. In The free Dictionary by Farlex. [2007] Dostupné z URL: <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/mary+seacole> [cit. 29. března 2007].

MICHALSKÝ, Rudolf: Kořeny moderní chirurgie – 2. polovina 19. století. In *Cesta k profesionálnímu ošetrovatelství*. Sborník příspěvků 1. Slezské konference ošetrovatelství s mezinárodní účastí. Opava : Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav ošetrovatelství, 2006, s. 88–92. s. ISBN 80-7248-388-9. Dostupné z URL: http://www.fpf.slu.cz/ustavy/osetrovatelstvi/Sbornik_skuo.pdf

MORRIS, Mia: The Legacy of Mary Seacole. In International womens month. Dostupné z URL: http://www.international-womens-month.co.uk/articles/legacy_mary_seacole.html [cit. 20. a 21. března 2006].

National Portrait Gallery. Dostupné z URL: <http://www.npg.org.uk/live/search/portrait.asp?search=sp&sText=nightingale> [cit. 10. prosince 2006].

NIGHTINGALE, Florence: *Miss Florence Nightingale-ovy Kniha o ošetrování nemocných*. Z angl. přel. Paulina Králová. Praha : J. Otto, 1874. 188 s. Edice Ženská bibliotéka, č. 14.

Nikolai Ivanovich Pirogov. Dostupné z URL: <http://www.whonamedit.com/doctor.cfm/2627.html> [cit. 26. března, 14. dubna, 16. dubna, 18. dubna, 22. dubna 2006].

Nikolai Iwanowitsch Pirogow. In Wikipedia. Dostupné z URL: http://de.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Iwanowitsch_Pirogow [cit. 10. března 2007].

Nurse named greatest black Briton. Dostupné z URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/3475445.stm [cit. 20. března 2006].

OKOKON, S.: *Black Londoners : 1880–1990*. Phoenix Mill, Gloucestershire : Sutton Publishing, 1998. Citováno v: Seaton, Helen J.: Another Florence Nightingale? The Rediscovery of Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 21. března 2006].

Ottův slovník naučný : Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. 15. díl. Praha : J. Otto, 1900. 1066 s.

PEARN, John: Doctors and Nurses in the Crimean War : A perspective of Military Medicine with some contributions of Russian and British doctors and nurses to contemporary medic medicine. AMAQ [Australian Medical Association of Queensland] Clinical and Scientific Conference, St Petersburg, Russia. 10–17 September 2005. 31 p. Dostupné z URL: <http://209.85.129.104/search?q=cache:AN9RRAlVs4J:www.clandonaldqld.org/Speeches/Pr of.%2520John%2520Pearn%27s%2520Address%2520Clan%2520Donald%2520Dinner%25>

202006.pdf+Pearn+%22DOCTORS+AND+NURSES+IN+THE+CRIMEAN+WAR%22&hl=cs&ct=clnk&cd=1&gl=cz [cit. 14. dubna, 18. dubna, 19. dubna, 25. dubna 2006].

PIROGOV, Nikolaj Ivanovič: *Otázky života : Deník starého lékaře*. Přel. Václav Veit. 1. část. Praha : Nakl. Dr. Antonín Hajn, 1911. 479 s.

PORTER, Roy: *Největší dobrodini lidstva : Historie medicíny od starověku po současnost*. 1. vyd. Praha : Prostor, 2001. 807 s. Přel. J. Hořejší. Edice Obzor, sv. 34. ISBN 80-7260-052-4.

Pravidla českého pravopisu s Dodatkem MŠMT ČR. 1. vyd. s Dodatkem. Praha : Academia 2001. 391 s. ISBN 80-200-0475-0.

PTÁČEK, Michal: *Češtinářský rádce*. 1. vyd. Náchod : Manuál, 1996. ISBN 80-901824-3-7.

SEACOLE, Mary: *Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands*. Ed. with an introd. and notes by Sara Salih. London : Penguin, 2005. 224 p. ISBN 0140439021.

SEATON, Helen J.: Another Florence Nightingale? The Rediscovery of Mary Seacole. Dostupné z URL: <http://www.victorianweb.org/history/crimea/seacole.html> [cit. 15., 20. a 21. března 2006].

54. SCHREIBER, Vratislav: *Medicína na přelomu tisíciletí : historie medicíny v kostce, současný stav a kam spěje*. Praha : Academia, 2000. 207 s. ISBN 80-200-0822-5.

Slovník cizích slov. 2. dopl. vyd. Praha : Encyklop. dům, 1996. 366 s. ISBN 80-90-1647-8-1.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 2. oprav. a dopl. vyd. Praha : Academia, 2000. 647 s. ISBN 80-200-0493-9.

SOROKINA, Tatiana: Nurse service in the Crimean campaign of 1854–1856. Dostupné z URL: <http://www.histomed.kiev.ua/agapit/ag78/ag78-53e.html> [cit. 10. prosince 2006].

STAŇKOVÁ, Marta: *Galerie historických osobností*. Brno : IDVPZ, 2001. 86 s. ISBN 80-7013-329-5. Edice České ošetřovatelství. [Sv.] 7.

STAŇKOVÁ, Marta: Z historie charitativní a řádové ošetřovatelské péče. *Sestra*, 2003, č. 6, příl., 18 s. ISSN 1210-0404.

Sygeplejens tilblivelse i Rusland. Dostupné z URL: http://www.sygeplejersken.dk/nh/manuel/billedgalleri_1.htm [cit. 10. prosince 2006].

ŠVEJNOHA, Josef: *Červený kříž a Červený půlměsíc*. 3. aktualiz. vyd. Praha : Úřad Českého červeného kříže, 2006. 52 s.

ŠVEJNOHA, Josef: *Florence Nightingalová, zakladatelka dobrovolné ošetřovatelské péče*. Praha : Úřad Českého červeného kříže, 2004. 52 s.

Tajna imeni. [Pirogov] Dostupné z URL: <http://oculus.ru/names.php?id=81> [cit. 10. 2. 2007].

Talitha Kumi Between 1850–1950. [about Theodor Fliedner] Dostupné z URL: <http://www.talithakumi.org/IndexE.html> [/school history] [cit. 10. prosince 2006].

TARLE, Jevgenij Viktorovič: *Krymská válka*. Sv. 1. Praha : Naše vojsko, 1951. 599 s. Přel. Antonín Jánský. Edice Živá minulost. Sv. 16.

TARLE, Jevgenij Viktorovič: *Krymská válka*. Sv. 2. Praha : Naše vojsko, 1951. 704 s. Přel. Antonín Jánský. Edice Živá minulost. Sv. 17.

The Battle of The Alma. Dostupné z URL: <http://www.britishbattles.com/crimean-war/alma.htm> [cit. 10. prosince 2006].

The Crimean War. Dostupné z URL: <http://www.snaithprimary.eril.net/card.htm> [cit. 10. prosince 2006].

Theodor Fliedner. In *Classic Encyclopedia*. Dostupné z URL: http://www.1911encyclopedia.org/Theodor_Fliedner [cit. 14. a 16. února 2006].

University of Washington. Libraries. Dostupné z URL: <http://www.lib.washington.edu/subject/statistics> [cit. 1. prosince 2006].

Universum. Všeobecná encyklopedie. 5. díl. (Ko–Ma). Praha : Odeon, 2000. 715 s.

VÁŠKA, Jan: Maltézští rytíři, živoucí dějiny Evropy. 1. díl. *Integrace*, 2003, 29. 4. 2003. ISSN 1212-978X. Dostupné z URL: <http://www.integrace.cz> [cit. 16. března 2007].

WILTSCHKOVÁ, M.: *Příspěvek k historii péče o nemocné*. Diplomová práce. Praha : Filozofická fakulta UK, Kat. psychologie, 1964. [Ved. dipl. práce prof. V. Pacovský, DrSc.]

WOLSELEY, Garnet Joseph: Krymská válka ; Vzpouza v Indii : Příběhy ze života vojínova / Od polního maršálka vikomta Garneta Josepha Wolseleyho. Přel. Věra Čalounová. Praha : K. St. Sokol : Druž. Osvěta, 1912. 457 s. Edice Levná osvětová knih. [Sv.] 46.

Informace o M. Seacolové, F. Nightingalové a N. I. Pirogovi viz též URL: <http://www.upspiral.com>

Související literatura

ALEXANDER, Ziggi and DEWJEE, Audry: Mary Seacole. *History Today*. 1981, Sep., 45 p.

ALIBHAI, Y.: Black Nightingales. *New Statesman and Society*, 1988, 1, p. 26–27.

BISHOP, W. J. and GOLDIE, Sue: *A Bio-Bibliography of Florence Nightingale*. London : Dawsons of Pall Mall, 1962. 160 p.

British Battles. Dostupné z URL: <http://www.britishbattles.com/crimean-war/alma.htm>

CARNEGIE, M. E.: Black nurses at the front. *American Journal of Nursing*, 1984, 84, p. 1250–1252.

COHEN, I. B.: Florence Nightingale. *Scientific American*, 1984, 250, March, p. 128–137.

COOPER, Helen M: England : The Imagined Community of Aurora Leigh and Mrs. Seacole. *Studies in Browning and His Circle*, 1993, 20, p. 123–131.

Crimean War. Dostupné z URL: <http://images.google.com/images> [duben 2007].

DUINOVÁ, Nancy a SUTCLIFFOVÁ, Jenny: *Historie medicíny od pravěku do roku 2020*. 1. čes. vyd. [z angl. přel. Antonín Hradilek, předml. Cyril Höschl, Radim Brdička.]. Praha : Slovart, 1997. 256 s., fotogr. ISBN 80-85871-04-1.

FISH, Cheryl: Voices of Restless (Dis)Continuity : The Significance of Travel for Free Black Women in the Antebellum Americas. *Women's Studies*, 1997, 26/5, p. 475–495.

- GORDON, J. E.: Mary Seacole : A forgotten nurse heroine of the Crimea. *Midwife, Health Visitor & Community Nurse*, 1975, 11, p. 47–50.
- KING, A.: Mary Seacole. Part 1 : A matter of life ... *Essence*, 1974, 4, p. 32.
- McKENNA, Bernard: Fancies of Exclusive Possession : Validation and Dissociation in Mary Seacole's England and Caribbean. *Philological Quart.*, 1997, [76/2/Spr], p. 219–239.
- MERCER, Lorraine Susan Gallicchio: Skirting Traditions : Travel Texts of Three Nineteenth-Century Women Writers. *Dissert. Abstr. Int.* 1997, [57/7/Jan] [3013A]. U. of Oregon. 96 p.
- NIGHTINGALE, Florence: *A contribution to the sanitary history of the British army during the late war with Russia*. London : Harrison, 1859. 16 p. plates.
- NIGHTINGALE, Florence: *Introductory Notes on Lying-in Institutions*. London : Longmans, Green, 1871.
- NIGHTINGALE, Florence: *Miss Florence Nightingale-ovy kniha o ošetrování nemocných*. Z angl. přel. Paulina Králová. Praha : J. Otto, 1874. 187 s. Přívazek k: Příklady z oboru výchovaciho. Díl 1. Žofie Podlipská. Edice Ženská bibliotéka, č. 14.
- NIGHTINGALE, Florence: *Notes on hospitals. / By Florence Nightingale*. 3rd ed. enl. and for the most part rewritten. London : Longman, Green, Longman, Roberts, and Green, 1863. 9 p., 1 l., 187 p.
- NIGHTINGALE, Florence: *Notes on Matters Affecting the Health, Efficiency, and Hospital Administration of the British Army. Founded Chiefly on the Experience of the Late War*. Presented by Request to the Secretary of State for War. Privately printed for Miss Nightingale, Harrison and Sons, 1858. Dostupné z URL: <http://www.uh.edu/engines/epi1712.htm>
- NIGHTINGALE, Florence: *Notes on Nursing : what it is, and what it is not*. London : Harrison [1860]. 79 p.
- NIGHTINGALE, Florence: *Notes on nursing, by Florence Nightingale, reviews and notices*. [London] : Printed by Harrison and Sons, St. Martin's Lane, [1860]. 43 p. [Reprints of reviews from January and February 1860 on Nightingale's book.].
- POLLITT, N.: Forgotten heroine. *Times Educational Supplement*, 1992, no. 3965, p. 33.
- ROBINSON, Amy: Authority and the Public Display of Identity : Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands. *Feminist Studies*. 1994, [20/3/Fall] p. 537–557.
- SEACOLE, Mary: *Wonderful adventures of Mrs. Seacole in many lands*. Ed. by W. J. S. With an introductory preface by W. H. Russell. Largely devoted to an account of the author's experiences as a sutler during the Crimean war. London : J. Blackwood, 1857. 12, 200 p.
- Selected Correspondence of Florence Nightingale. Dostupné z URL: <http://clendening.kumc.edu/dc/fn/floalpha.html> [cit. březen 2007].
- World geniuses. Dostupné z URL: <http://c2.com/cgi/wiki?WorldGeniuses> [cit. březen 2007].

PŘÍLOHY

- I. Theodor Fliedner (1800–1864)
- II. Diakonské domy
- III. Deaconess Hospitals in USA (Diakonské nemocnice v USA)
- IV. Město a přístav Sevastopol
- V. Přístav Balaklava
- VI. Současná mapa východní Evropy
- VII. Officers from the Crimean War (Důstojníci z krymské války)
- VIII. Druhy vojsk v krymské válce I.
- IX. Druhy vojsk v krymské válce II.
- X. Denní hlášení o ztrátách v bitvě u Almy
- XI. Kniha Mary Seacolové vydaná roku 1857
- XII. Skica „Britského hotelu“ Mary Seacolové na Krymu
- XIII. Kniha vydaná v roce 1984
- XIV. Busta Mary Seacolové
- XV. Fotografie Mary Seacolové v roce 1873
- XVI. Florence Nightingalová (12. 5. 1820 až 13. 8. 1910)
- XVII. The Florence Nightingale Museum, 2 Lambeth Palace Road, London SE1
7EW United Kingdom
- XVIII. Smlouva s ošetřovatelkou
- XIX. Florence Nightingalová (1820–1910)
- XX. Nikolaj Ivanovič Pirogov (1810–1881)
- XXI. Vzpomínka na Pirogova v Sevastopolu
- XXII. Pirogovův monument na Ukrajině
- XXIII. Crimean War Medal 1854–1856 (Medaile z krymské války)
- XIV. Turkish Crimean War Medal 1854–1856 (Turecká medaile z krymské války)
- XXV. The Victoria Cross⁹⁴
- XXVI. Letter to Colonel Walker (Dopis plukovníku Walkerovi)

⁹⁴ Viktoriin kříž je nejvyšším vyznamenáním za statečnost v britských ozbrojených silách, udělovaným za výjimečnou statečnost před nepřítelem. Zavedla jej roku 1856 královna Viktorie na žádost svého manžela, prince Alberta. První kříže se udělovaly za krymské války.